

Araştırma Makalesi

Osmanlı Modernleşmesinin Müteşebbisler Üzerindeki Etkisi ve Cumhuriyete Devredilen İktisadi Miras: Eczacıbaşı Örneği (1903- 1942)

Orhan Çakmak*

(ORCID: 0000-0002-3759-4186)

Makale Gönderim Tarihi
25.11.2023

Makale Kabul Tarihi
02.01.2024

Atıf Bilgisi/Reference Information

Chicago: Çakmak, O., "Osmanlı Modernleşmesinin Müteşebbisler Üzerindeki Etkisi ve Cumhuriyete Devredilen İktisadi Miras: Eczacıbaşı Örneği (1903-1942)", *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9/1 (Mart 2024): 163-201.

APA: Çakmak, O. (2024). Osmanlı Modernleşmesinin Müteşebbisler Üzerindeki Etkisi ve Cumhuriyete Devredilen İktisadi Miras: Eczacıbaşı Örneği (1903-1942). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 9 (1), 163-201.

Öz

Ülkemizde girişimcilik tarihi, daha çok iktisat tarihi içerisinde yer almakta olup genel tarih disiplinin iltifat etmediği bir alandır. Aslında girişimcilik tarihi, siyasi değişimin iktisadi ve kültürel kodlarını anlamak açısından daha objektif bilgiler sunmaktadır. Bu çalışma girişimcilik tarihini, siyasi tarihin gelişimi bakımından ele almaktadır. Çalışmanın ana tezi; girişimcilik faaliyetlerinin siyasi, sosyal ve iktisadi gelişmeleri/değişmeleri yakinen takip ettiği, ortaya çıkan fırsatları kendi lehine içselleştirme eğilimini tartışmaktadır. Girişimcilik faaliyetinin temel başarısı da ürettiği/arz ettiği ürünlerin kalitesi/fiyatı kadar, siyasi ve iktisadi değişmelere uyum sağlaması ile mütenasıptir. Bu açıdan İmparatorluktan milli devlete geçiş sürecinde ve sonrasında yeni kurulan devlet yapısı içerisinde ki "girişimci tipolojisi"nin değişim ve gelişim süreci, Eczacıbaşı firması özelinde zihniyet çözümlenmesine tabi tutulmuştur. İmparatorluk

* Dr. Araştırmacı, Türkiye, orhan.cakmak@orhinvest.com.
Ph. D., Independent Researcher, Turkey.

tasfiyelerinin ana argümanı “bayrak altında toplanma” ve “milli”lik vurgusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Nitekim Osmanlı’dan Cumhuriyete giden süreçte en yoğun millilik tartışmalarının yaşandığı İzmir kenti özelinde, girişimcilik faaliyetleri daha önemli hale gelmektedir. Osmanlı’nın sosyo-ekonomik yapısı üzerinde modernleşme uygulamalarının (deterministik ve stokastik açıdan) etkisi ile Eczacıbaşı firmasının Osmanlı’nın son dönemindeki İzmir’de belirli bir uzmanlık alanı ile başladığı faaliyetlerinin; siyasi, sosyal ve kültürel etkileşimlere uyum şekli ve sonuçları çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır. Çalışmanın en önemli çıktısı ise girişimcilik faaliyetlerinin tek başına iktisadi gayret ile değil; eşanlı olarak, siyasi ve sosyal değişimleri de dikkate almasının başarı için zorunlu olduğunun tespitidir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyete Devredilen İktisadi Miras, Osmanlı’dan Cumhuriyete Müteşebbis Kültürü, Girişimcilik, Eczacıbaşı Firmasının Temelleri, Süleyman Ferid Eczacıbaşı.

The Effect of Ottoman Modernization on Entrepreneurs and the Economic Heritage Transferred to the Republic: The Case of Eczacıbaşı (1903-1942)

Abstract

In our country, the history of entrepreneurship is mostly included in the history of economics and is a field that is not complimented by the general history discipline. In fact, the history of entrepreneurship offers more objective information in terms of understanding the economic and cultural codes of political change. This study examines the history of entrepreneurship in terms of the development of political history. The main thesis of the study is to discuss the tendency of entrepreneurial activities to closely follow political, social and economic developments/changes and to internalize emerging opportunities in their favor. The basic success of entrepreneurial activity is commensurate with its adaptation to political and economic changes as well as the quality/price of the products it produces/offers. In this respect, the change and development process of the "entrepreneurial typology" within the newly established state structure during and after the transition from the Empire to the national state has been subjected to a mentality analysis in the specific case of Eczacıbaşı Company. The main argument of the purges of the empire is centered on the emphasis on "rally under the flag" and "nationality". In fact, entrepreneurial activities become more important in the city of İzmir, where the most intense nationalism debates took place in the process from the Ottoman Empire to the Republic. The impact of modernization practices (deterministically and stochastically) on the socio-economic structure of the Ottoman Empire and the adaptation of Eczacıbaşı's activities, which started with a specific area of expertise in İzmir in the last period of the Ottoman

Empire, to political, social and cultural interactions and their results constitute the scope of the study. The most important outcome of the study is the determination that entrepreneurial activities should not be based on economic endeavors alone, but should also take into account political and social changes simultaneously.

Keywords: Economic Heritage Transferred to the Republic, Entrepreneur Culture from the Ottoman Empire to the Republic, Entrepreneurship, Foundations of Eczacıbaşı Company, Süleyman Ferid Eczacıbaşı.

Giriş: Metodolojik Yöntem

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş sürecinde meydana gelen siyasi olaylar tarihinin iktisadi sonuçlarına girişimcilik faaliyetlerinin adaptasyonu ve siyasetçi-bürokrat-girişimci etkileşiminin siyasi-sosyal ve kültürel gelişimini ele almak, interdisipliner bir analizi gerektirmektedir. Bu çalışmada; siyaset, tarih ve iktisat bilimi kapsamında analizler içermektedir. Çalışmanın siyasi tarih hususu; literatürde “modernleşme” olarak ifade edilen batıya uyum politikalarının ana metinleri (Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanı) açısından ele alınarak, bu gelişmelerin Cumhuriyet dönemine aktarımı açısından incelemeye tabi tutulmuştur. Girişimcilik faaliyetlerine ilişkin değerlendirme ise siyasi tarih dönemlemesine göre yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle girişimcilik faaliyetleri değişen/gelişen siyasi politikalara göre analiz edilmiştir.

Modernleşme teorisi, toplumların değişim ve gelişimini inceler. Modernleşme teorisinde iki analiz yöntemi bulunmaktadır. Birincisi, modernleşme sürecinin çerçeveslendiği bir determinizm (belirli bir veri setine bağlılık), ikincisi ise modernleşme sürecinin muhataplarının dikkat etmesi gereken Stokastik (öngörülmezliği, belirsizliği ve rastgeleliliği hesaba katmak) gelişim kalıplarıyla ilgilidir. Modernleşme teorisinin yapısal değişim yaklaşımını araçsal eylemlerle ilişkilendirmek ve bunu determinist yöntem ile birlikte stokastik bir çerçeve içinde ele almak zorunluluk arz etmektedir. Bu yaklaşım sosyal bilimciler tarafından, iktisadi kalkınma ve demokratikleşme arasındaki ilişkinin etkileşimine olan ilginin artmasına yol açmıştır. Bu durum ise modernleşme sürecinin; “bilgiyi iktisadi kalkınmaya dönüştüren”, “mülkiyet haklarını koruyan” ve aynı zamanda “toplumunun tüm

vatandaşlarına karşı muhataplık ilişkisinde şeffaf olan kurumlar” yaratan bir siyasi anlayış kapsamında incelemeye tabi tutulmasını gerektirmektedir. Modernleşme teorisinin; batılı önyargısı, kapitalist ideolojik temelleri ve mantığındaki sosyal değişim/dönüşüm durumunun dikkate alınarak tartışılması ile modernleşme adımları tatmin edici bir analize tabi tutulmuş olacaktır. Bununla birlikte; sosyologlar, siyaset teorisyenleri ve ekonomistlerin yaptığı çalışmalarda (sosyal kalkınma süreçleri, demokratikleşme ve iktisadi büyüme) teorisel durumun tespitinden daha ziyade, eylemsel durumun gelişimini dikkate almaları daha analitik bir yaklaşım olacaktır.¹

Modernleşme kavramı ile çalışmada izah edilen husus; Osmanlı modernleşme metinlerinin eylemsel durumunun, örneklendirme alanındaki verilerin ortaya koyduğu sonuçlara göre, politika değişikliklerine uyum konusunda, muhataplarının hamarat/uyanık olduğunu göstermektedir. Bu nedenle çalışma; modernleşme teorisine göre, dönemsellik kavramının eylemsel bakımdan davranış kalıplarını değiştirdiğini ve duruma göre farklı mevzilenme durumlarını ortaya çıkardığını tespit etmektedir. Diğer bir ifadeyle; Osmanlı modernleşmesinin klasik metinlerinin zorlayıcı etkisinin, muhatapları tarafından hem daha fazla lehe kullanılmak hem de metinlerde bulunmayan ama kendileri için olumlu ve/veya olumsuz hususların eklenmesi/çıkarılması için esnetildiği, tadil edilerek değişikliklere tabi tutulduğunun tespitini yapmaktır. Bu hususta ise siyasetçi-bürokrat-girişimci“ birlikteliğinin ve ortak hedefe koşma idealinin” modernleşme adımları ile nasıl zuhur ettiği, karineler ile çalışmada izah edilmiştir.

Girişimcilik teorisi açısından ise iktisadi faaliyetlerin ortaya çıkardığı “tüketici tercih”indeki değişimleri fırsata çevirmek kadar, siyasi ve sosyal değişimleri de dikkate alan davranışları sergilemek “kurumsal”laşmanın en önemli özelliklerindedir. Bu durum daha çok girişimsel teşebbüslerin arz ve talep düzeyinin (piyasa süreci/market process)² muhatapsal durumu itibariyle “devlet” ile olan ilişkisinden

¹Bk. Prateek Goorha, “Modernization Theory”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2010, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.266>.

²Bk. Fuat Oğuz, “Piyasa Süreci Teorisi: Tarihsel Gelişim”, *Liberal Düşünce Dergisi*, C:VI, Ankara, 2001a, s. 21.

kaynaklanmaktadır. Özellikle nitelikli üretim kanalları (sağlık, mühimmat, gıda, eğitim gibi) bakımından iktisadi aktör olarak devlet, girişimsel faaliyetlerin etki alanı içerisinde yer almaktadır. Girişimsel faaliyetlerin bu türden etki alanına duyarsız kalmasını beklemek, iktisadi davranış bakımından pekte olası değildir. Bu nedenle girişimcilik faaliyetleri tarihsel süreçte bu türden fırsatları, “muhataplık” ilişkisi bakımından kullanmayı tercih etmiştir.³ Çalışmamızda bu süreç Frank Knight’ın ve İsrail Kirzner’in çalışmaları kapsamında ele alınmıştır.⁴ Bu iki iktisatçı düşünür; girişimcinin kâr elde edebilmesinin sadece “risk”i üstlenerek mümkün olmadığını, aynı zamanda belirsizlikleri (siyasi, hukuki vb.) ortadan kaldırmasına ve sürekli olarak “uyanık-alertness” olması gerektiğine dikkat çekmektedirler. Ayrıca piyasada ortaya çıkan kâr ve rant arama faaliyetlerinin girişimciler tarafından değerlendirileceğini de belirtmektedirler. Bu fırsatlar piyasada ortaya çıkabileceği gibi kamusal alanda da ortaya çıkabilir. Bu açıdan girişimci her türlü siyasi ve iktisadi gelişmeyi yakından takip edecektir. Girişimciliğin sosyo-ekonomik analizi, çalışmada bu kapsamda ele alınmıştır.⁵

“Modernleşme ve girişimcilik” yaklaşımına ilişkin teorik temellerin örtüştüğü ve uygulama alanı olan Osmanlı modernleşmesi için tenakuz içermediğinden dolayı, çalışma için uygun bir metodolojik yöntem olduğunu belirtmek gerekir.

Osmanlıdan günümüze kadar gelebilen ve teşebbüs kültürünü devam ettirebilen çok az sayıda kurumsal girişimcilik (firma) mevcuttur.

³Bk. Michele Corgatelli, “Want More Entrepreneurship? Embrace Long-Term Legal Stability”, <https://mises.org>, s.1-2.

⁴ Detaylı bilgi için bk. Fuat Oğuz, “How entrepreneurs learn? A practical interpretation”, *METU Studies in Development*, Ankara, C:XXVIII /1-2, 2001b, s. 183-202.

⁵Bu hususta daha detaylı bilgi için bk. H. Frank Knight, “Risk, Uncertainty and Profit”, Ed. Mark Casson, *Entrepreneurship* (The International Library of Critical Writings in Economics), Edward Elgar Publishing Limited, England. 1990; M. İsrail Kirzner, *Competition and Entrepreneurship*, Chicago Press, Chicago, 1973, s. 49; M. İsrail Kirzner, *Perception Opportunity And Profit – Studies in the Theory of Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, Chicago, 1979, s. 154-156; M. İsrail Kirzner, *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, Routledge, London and New York, 1992, s. 4; M İsrail Kirzner, “Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach”, *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV –March, 1997, s. 74.

Bu tür firmalar günümüze kadar faaliyetlerini devam ettirmiş olsalar bile ekonomik hacimleri kısıtlı kalmıştır. Ayrıca, aynı sektörel alanda faaliyetlerini devam ettirmişlerdir.⁶ Kurumsallaşmanın en önemli ticari ünitesi olan “firma” kavramının oluşum süreci, iktisadi yapının önemli bir unsurudur.⁷ Sanayi devrimiyle birlikte batıda ortaya çıkan ve yayılmaya başlayan “seri üretim” tekniğine ve “toptan satış” sürecine hızlı ayak uydurabilmesi için Osmanlı modernleşmesinde girişimcilik faaliyetleri, yabancı girişimcilere tanınan imtiyazlar ve kamusal girişimcilik faaliyetleri şeklinde teberrüz etmiştir.⁸

Eczacıbaşı firması ise Süleyman Ferid Bey’in (1885-1973) kalfalık dönemiyle birlikte 1903 yılında İzmir şehrinde faaliyetlerine başlamış ve kısa sürede kurumsal bir nitelik kazanmıştır. Eczacıbaşı firması günümüze kadar gelirken faaliyetlerini sadece eczacılık alanıyla sınırlandırmayıp farklı sektörlerde de faaliyette bulunarak devam ettirmiştir. Faaliyet alanını geliştirme sürecinde ülkedeki sosyo-ekonomik yapıyla uyumlu ve hatta siyasi alanda doğrudan olmasa da sosyo-ekonomik alanda aktif görevlerde bulunmuş bir girişimcidir, Süleyman Ferid Bey. Bu etkileşim sürecinin girişimci davranışları üzerinde ki siyasi-sosyal ve kültürel açıdan etkisinin neler olduğu çalışmada belirtilmiştir.

Modernleşmenin İktisadi ve Hukuki Boyutunun Müteşebbisler Üzerindeki Etkisi (1808-1903)

Eczacıbaşı firmasının temellerinin atıldığı dönemdeki iktisadi

⁶Osmanlı’dan günümüze intikal eden firmaların hemen hemen hepsi “günelik tüketime” yönelik firmalar olup “lezzet tekeli” özelliği sergilemektedir. Aslında “lezzet tekeli” olmalarının en önemli nedeni de “piyasaya ilk giren marka” olma özelliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü yerel düzeyde var olan bir tanınırlık hali mevcuttur. Mesela Hacı Bekir Lokumları (1777), Kebapçı İskender (1860), Tatlıcı Hafız Mustafa (1864), Vefa Bozacısı (1870), Kuru Kahveci Mehmed Efendi (1871), Hacı Şakir Sabunları (1889) gibi (Bk. Dünya Gazetesi, 2022). İstanbul’da var olan bu firmaların haricinde, Anadolu’nun farklı illerinde de piyasaya ilk giren ve lezzet tekeli olma hüviyetine sahip birçok firma, halen faaliyetine devam etmektedir.

⁷H. Ronald Coase, “The Nature of the Firm”, *Economica*, November, C/IV, London School of Economics, London, 1937.

⁸Bk. Orhan Çakmak, “Osmanlıda Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)”, *Halil İnalçık Armağanı II- Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 144-213.

gelişmeleri incelemeye başlamadan önce, Osmanlının son dönemindeki modernleşme faaliyetlerinde iktisadi yapıyla ilgili değişikliklerin neler olduğu “girişimcilik” bağlamında izah edilecektir.

Girişimcilik faaliyetleri tasavvufi kültür üzerine kurulu ahilik kurumunun üretim-fiyat (adil fiyat-kaliteli mal) ilişkisinin kamu otoritesi tarafından kontrol altında tutulması, baskılanması ve piyasaya giriş-çıkışın belirlenmesi sonucu olarak, batıdaki tarzda bir kurumsal ticari ünite (firma) Osmanlı iktisadi sisteminde kendine yer bulamamıştır.⁹ Bu durum girişimcilik faaliyetlerinin “esnaflık/tüccar- terzi” düzeyinde kalmasına ve seri üretime geçemeyerek yerel sınırları aşamamasına yol açmıştır.¹⁰ Bu kısır ortam, iktisadi yapının gelişimi ve değişimini zorunlu kılmıştır. Bu durum ise *Sened-i İttifak, Tanzimat ve Islahat Fermanı* ile yasal değişikliğe tabi tutulmuş ve kadim sosyo-ekonomik yapı, batı tarzına uyumlu olacak şekilde tadil edilmiştir.¹¹

Osmanlının idari/mali yapısının değişim ve dönüşümünü içeren bu yasal metinler; birçok alanda, özellikle hukuk ve ekonomi, yenilikler meydana getirmekle beraber, bu çalışmanın kapsamı bakımından en önemli gelişme, “mülkiyet hakkı”nın devlet tarafından kabul edilmesi olmuştur.¹² Bu uygulama özellikle Osmanlı sermaye güruhunu oluşturan

⁹Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2000, s. 295; Halil İnalıcık, “Ahilik, Toplum ve Devlet”, *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009b. Osmanlı’daki esnaf grupları ve zanaatkâr ustalarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. S. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983. Avrupa’da, sanayi devrimi öncesinde, esnaf loncaları ve çıraklık yapısının teknolojik yenilik ve üretim tekniklerinde meydana getirdiği değişiklikler konusunda ayrıntılı bilgi için bk. S. R. Epstein, “Craft Guilds, Apprenticeship and Technological Change in Preindustrial Europe”, *The Journal of Economic History*, Vol.58, No.3, 1998.

¹⁰Ziya Gökalp, “Mesleki Ahlâk”, *Türkçülüğün Esasları*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 150-152.

¹¹Bu süreçte diğer önemli değişiklik ise 1838 yılında İngilizler ile yapılan “Baltalimanı Ticaret Antlaşması”dır. Bk. S. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580- 1838*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

¹²Bu husustaki en önemli yasal yenilik 1858 yılında yayımlanan Arazi Kanunnamesi’dir. Bk. M. Âkif Aydın, “Arazi Kanunnamesi”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:III, 1991, s. 346-347. Arazi Kanunnamesi, 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı’nın “eşitlikçi” anlayışının bir tezahürü ve özellikle gayrimüslim tebaanın hakları bağlamında ele alınmış hukuki bir metindir. Bk. Musa Gümüş, “Anayasal Meşrûfî Yönetime Medhal: 1856 Islahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler*

gayrimüslim tebaa açısından çok önemli bir gelişmedir. Çünkü Osmanlı devlet idaresi iktisadi örgütlenme tarzı bakımından; Müslüman tebaanın “esnaflık”, gayrimüslim tebaanın ise “ayrıcılık ve imtiyazlar”¹³ ile bölgelerarası ve sınır ötesi ticaret yapmasını tercih etmiştir. Bu tercihin önemli bir nedeni “müsadere”¹⁴ uygulamasının aktif olarak kullanılarak; devletin arzu etmediği iktisadi varlığın mülkiyetine, “vatana ihanet/idareye muarızlık” iddiası ile el atmasıdır.

Osmanlı modernleşmesinin iktisadi yapı üzerinde üç temel yeniliği söz konusu olmuştur; mülkiyet hakkı, fiyat serbestisi¹⁵ ve hür teşebbüs.¹⁶ Aslında “mülkiyet ve fiyat” uygulamasına ilişkin değişiklikler doğrudan “girişimcilik” faaliyetlerinin var olması ve gelişmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla Osmanlı modernleşmesi, 1808 yılında yayınlanan ve yürürlüğü bir ay süren Sened-i İttifak ile beraber, girişimci sınıfın (burjuvanın) varlığını “muhatap” olarak kabul ettiğini beyan etmiş ve daha sonra ki modernleşme sürecinin temel taşı olmuştur.¹⁷ Bu girişimci sınıfın dominant karakteri, modernleşmenin diğer adımları (Tanzimat ve İslahat) döneminde “gayrimüslim tebaa” olmuştur.¹⁸

Modernleşme süreci özel teşebbüsün gelişmesi için teşvik edici unsurları kullanırken, aynı zamanda kamu girişimciliği faaliyetlerini de artırmıştır. Kamu girişimciliği faaliyetlerini artırarak iktisadi hayatta daha aktif rol alan devlet, bir taraftan kamusal alan faaliyetlerini diğer

Dergisi, Güz, Sayı 47, 2008, s. 215-240.

¹³Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1986; Halil İncalçık, “Kapitülasyonlar ve Ticaret”, *Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009a, s. 265-271.

¹⁴Tuncay Öğün, “Müsadere”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C:XXXII, 2006, s. 67-68.

¹⁵Zorunlu malların üretildiği yerden satılacağı pazara kadar, “yed-i vahid” olarak bilinen, fiyatların devletin denetimi altında bulundurulması sistemi 1838 Baltalimanı Ticaret Antlaşması ile son bulmuştur. Bk. Mehmet Genç, “Yed-i Vahid”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C: XLIII, 2013, s. 378-383. Ancak esnaf loncaları içerisinde uygulanan fiyat tahdidi devam etmiştir. Kamu otoritesi, yerli esnaf üzerindeki fiyat denetimini kaldırmazken, gayrimüslim tebaaya ayrıcalık tanımıştır.

¹⁶Bk. Çakmak, *a.g.m.*, 2011.

¹⁷Halil İncalçık, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler)*, Eren Yaıncılık, İstanbul, 1996, s. 344-348.

¹⁸Bk. Ali İhsan Bağış, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar, Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1983.

taraftan ise piyasa oyuncularının faaliyetlerini yakinen takip etme imkânını hep kamu otoritesi kapsamında elinde tutmuştur.¹⁹ Aslında modernleşme sürecinin uygulaması “belirsizlik” ortaya çıkardığı için bu durum girişimciler için kâr ve rant arama faaliyetlerinin kamusal alan ile (siyasetçi-bürokrat-girişimci) işbirliği yapmasına yol açmıştır. Modernleşme sürecinin uygulayıcıları gayrimüslim tebaa ile yakın işbirliği içerisinde olmuş ve birçok alanda ayrıcalıklar sunmuştur. Bu durum gayrimüslim tebaa tarafından “fırsatçılık” şeklinde kullanılmıştır. Kısacası modernleşme sürecinin temel yaklaşımı, gayrimüslim tebaaya daha uygun bir özellikteydi. Özellikle liman kentleri, bu uygulamalardan daha fazla etkilenmiştir. Bu hususta en önemli kentlerden olan İzmir, liman şehri olarak tarımsal ve sanayi ürünleri konusunda tarihi bir müktesebata sahip olması (gayrimüslim tebaa yoğunluğu/ürün gamı [incir, üzüm, zeytin]) bakımından modernleşme süreci uygulamalarının hem hukuksal hem de iktisadi açıdan en fazla etkilenen bölgesi konumundadır. Modernleşmeye ilişkin hukuksal yapı; İzmir’in ticari hayatında yoğunluğu bulunan gayrimüslim tebaa için çok büyük ayrıcalık sağlamışken, daha sonra İttihat ve Terakki ile beraber uygulanmaya başlanan “Türkçülük” iktisadi anlayışı ile de doğal olarak olumsuz etkilenen bölge olmuştur.²⁰

Özellikle harp tekniğinin modernizasyonu için gerekli olan teçhizatın imal edilmesini sağlamak kamu girişimciliğini (Feshane, Kâğıthane, Baruthane, Saraçhane vb.) yaygınlaştırmış ve bütçe harcamalarını artırmıştır.²¹ Bu durum ise mali yetersizlik olarak kendini göstermiş²²,

¹⁹Seven Ağır, “İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C:XLV, Özel Sayı, İstanbul, 2016, s. 26-39.

²⁰Özveren, Osmanlı’nın son dönemindeki gelişmeler ve savaşlardan en az etkilenen bölgenin İzmir olduğunu iddia etmektedir. İzmir bölgesinin Birinci Dünya Savaşı’ndan etkilenmediği gibi, işgal yıllarında İzmir’de bulunan gayrimüslim tebaanın ciddi bir sermaye birikimine sahip olduğunu ve ilk iktisat kongresinin bu nedenle İzmir’de yapıldığını belirtmektedir. Bk. Eyüp Özveren, “İktisat Kongresi’nden Büyük Buhran’a İzmir: Bir Liman Kentinden Gözlemler ve Düşünceler”, *Dünden Bugüne İzmir’in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, s. 50-52.

²¹Detaylı bilgi için bk. Yavuz Cezar, “19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma Çabalarından Örnekler”, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Mart Sayısı, İstanbul, 1991, s. 161-186; Rifat Önsoy, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998, s. 47-55.

²²1875 yılında fiilen 1879 yılında ise resmen iflas eden Osmanlı Mali Sistemi yerine, 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Düyûn-ı Umûmiyye (borç tasfiyesi için devlet

gayrimüslim tebaanın “yatırımcı” vasfını “finansör” vasfına çevirmiş ve gayrimüslim tebaa ile devlet arasında borç-alacak süreci daha aktif bir hale gelmiştir. Bu durum ister istemez kamusal alanda yoğunlaşan imtiyazların, gayrimüslim tebaaya daha fazla aktarılmasına yol açmıştır. Yaklaşık elli yıl süren bu durum, ülke ekonomisinde gittikçe zenginliği artan gayrimüslim tebaaya halkın bakışında olumsuzluklar meydana getirmiştir. İmparatorluk sürecinin dağılmaya başlaması, “milliyetçi” söyleme dayalı yeni bir politika oluşturulmasını zorunlu kılmış ve kendi girişimcisini oluşturma ve destekleme sürecini başlatmıştır. Nitekim İttihat ve Terakki ile beraber bu zihniyet, aktif bir kamu iktisadi politikası olarak uygulanmıştır. Ancak hem modernleşme sürecinin uygulayıcıları hem de İttihat ve Terakki yöneticilerinin politikalarının sonuçları açısından pekte farklılık söz konusu değildir. Her iki iktisat politikası da “kayırılan, desteklenen ve kollanan” bir girişimcilik anlayışını zuhur ettirmiştir.

Osmanlı'nın Son Dönemi ve Eczacıbaşı Firmasının Temelleri

II. Meşrutiyet (1908) ile birlikte İttihat ve Terakki, modernleşme sürecini “taklitçi” bir zihniyet olarak görmüş ve gayrimüslim tebaaya sunulan ayrıcalıkların halkta yarattığı tahripkâr etkinin olumsuz sonuçlarının savaşlar ile beraber (Birinci Dünya Savaşı, Balkan Savaşı) daha fazla hissedildiğinin farkındaydı. Taklitçilik ve yabancı sermayeye tanınan ayrıcalığın bir iktisat politikası olarak işe yaramadığını ve bu nedenle yerli burjuvazinin oluşturulmasını zorunlu bir kamu politikası olarak ele almıştır. Halkın (Müslüman tebaanın) fakirleşmesinin yegâne nedeni olarak Tanzimat modernleşmesini gören İttihat ve Terakki yöneticileri, Müslüman-Türk esnafın kamu politikaları vasıtasıyla desteklenmesi ve yabancı girişimcilere karşı korunması gerektiğini kabul edip uygulamaya başlamıştır.²³ İktisadi hayatın her alanından azınlık

gelirlerinin, yabancı ülkelerin kontrolüne bırakılması) kurulmuştur. Bk. Cevdet Küçük ve Tevfik Ertüzün, “Düvün-ı Umümiyye”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:X, 1994, s. 58-62.

²³Bk. Ziya Gökalp, “Musahabe: İktisadi Mucize”, “Medeni Havadisler: İktisadi Kongre”, “Garp Meselesi I-II-III”, “Avrupa'daki İçtimai Buhranın Sebebi”, *Küçük Mecmuası Yazıları*, Haz. Dr. Ali Duymaz, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2018, s. 119-121, s.293-311; Ziya Gökalp, “Terbiye ve Milliyet”, *İslam Mecmuası ve Muallim Mecmuası Yazıları*, Haz. Dr. Salim Çonoğlu, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2019, s.139-224. Dönemin doktrineri Gökalp, batının iktisadi başarısının tartışma götürmez bir gerçek olduğunu kabul etmektedir.

mensuplarının çıkarılması ve Müslüman-Türk girişimcinin desteklenmesi için İttihat ve Terakki hem halkı hem de sivil toplum örgütlerini (gazete, dergi, esnaf cemiyetleri vs.) baskılamaktaydı. Nitekim Müslüman Boykotajları²⁴ ile piyasada faaliyette bulunan azınlık mensubu veya yabancı girişimcilerin mal ve hizmetlerinin tüketilmemesi ve ihtiyaç duyulan mallar için Müslüman-Türk girişimcilerin tercih edilmesi (yerli malı kullanılması) gerektiği vurgulanmakta; gazeteler ve dergiler, Müslüman-Türk girişimcilerin listesini ve adreslerini dağıtarak, halkı yönlendirmekteydi.²⁵ Halk tarafından verilen bu tepkilerden sonra devlet, yaptığı hukuksal düzenlemeler ve izlenen uygulamalarla meseleyi bir devlet politikası haline dönüştürmüştür. Öyle ki Türkçe; ticari işlemlerde zorunlu dil olmuş, sokaklara yabancı dilde tabela asılması yasaklanmış, kapitülasyonlar tek taraflı olarak kaldırılıp Düyûn-ı Umûmiyye'nin faaliyetleri askıya alınmış ve yabancı sermaye denetim altına alınmıştır. Daha sonra ise Müslüman-Türk müteşebbislerin özendirilmesi ve korunması için önlemler alınmış ve teşvikler uygulanarak "milli şirketler ve kooperatifler" kurulmuştur.²⁶ 1917 yılında kurulan Men-i İhtikâr Kurumu (Spekülasyonları Engelleme Kurumu), yabancıların faaliyetlerini daha yakın bir takibe almıştır.²⁷ İttihat ve Terakki tarafından Tanzimat döneminin "kapıkulu" geleneği eleştirilmiş ve ona karşılık Müslüman-Türk'ün "hür teşebbüs"ü savunulmuştur. Bu milli iktisat döneminde Müslüman-Türk unsurun maddi üretime katılması, devlet politikasının en önemli amacı olmuştur. Bu anlayışa göre, Osmanlı devleti için tek çözüm yolu; Müslüman-Türk

Osmanlı'dan bakiye kalan azınlık mensuplarının, bu açıdan batıya uyumlu olduğunu da kabul etmek ile beraber, kendi müteşebbis kültürümüzün oluşturulmasını bir kamu politikası olarak zorunlu görmektedir. Ayrıca bk. Zafer Toprak, *Milli İktisat ve Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995a, s. 4-5; Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 22.

²⁴"1908 Boykotajı" konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Erdal Yavuz, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*: 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978, s. 163-181; "1913-1915 Boykotajı" konusunda ise bk. Toprak, a.g.e, s. 110.

²⁵Mehmet Başaran, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:IV/11, 2005, s. 45-62.

²⁶Çoğu zaman İttihat ve Terakki teşkilatının üyeleri ile bu yeni şirketlerin ortakları aynı kişiler olmuştur. Bk. Çağlar Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 91.

²⁷Zafer Toprak, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995b, s. 88-130.

unsurun esnafıktan sıyrılarak girişimci olması²⁸, yani ticaret, bankacılık ve sanayi ile uğraşmasıdır.²⁹ İşte bu minvalde seyreden Osmanlı'nın son dönem iktisadi hayatı; kendi tüccarını, kendi doktorunu, kendi eczacısını, kısacası her türlü girişimsel faaliyeti yapabilecek kendi mteşebbisini ortaya çıkaracak bir iktisadi örgütlenme tarzı ihdas etmeye başlamıştır. Nitekim bu uygulamalar “milli anonim şirketler” furyasına dönüşmüştür.³⁰

İttihat ve Terakki döneminde uygulanan milli iktisat politikası 1919 yılındaki İzmir'in işgali döneminde sekteye uğramış ve gayrimüslim tebaa yeniden revaçta olmuştur. Hatta işgal kuvvetlerinin desteğiyle Türk unsurlarının ticarethaneleri yağmalanmış ve iktisadi faaliyetleri yasaklanmıştır.³¹ Bu tür politikaların en fazla hissedildiği yerler ise azınlık mensuplarının önemli nüfusa sahip olduğu *İstanbul* ve *İzmir*'dir.³²

²⁸Bu hususu en güzel anlatan Orhan Pamuk'un *Cevdet Bey ve Oğulları* adlı romanıdır. “Işıkı Cevdet” bu ortamın en güzel Türk girişimci tipolojisidir. Pamuk, romanın ilk elli sayfasında sosyolojik bir olgu olarak, 1900'l yılların İstanbul'undaki ticari hayatı, bir Müslüman tüccar olan Cevdet Bey'in ticari faaliyetleri bağlamında ele alıp incelemektedir. Romanın kahramanı Cevdet Bey, İstanbul Belediyesi'nden ve dönemin en önemli taşımacılık şirketi olan şirket-i Hayriye'nin ihalesinden kazandığı “sokak lambaları” satışı ve bakımı sayesinde ticari faaliyetlerini geliştiren ve bu işini de “rüşvet” sayesinde ifa ettiğini söyleyen, bir Türk mteşebbisidir. “Işıkı Cevdet”, devlet tarafından imtiyazlı kılınmış bir müteşebbis olmasının kendisine *görünmez bir zırh* sağladığını düşünmekte ve hissetmektedir. Bu ticari güvenden dolayı *geleceğe daha iyimser bakabilen* ve bu sayede faaliyetleri arasında *ihracat olmadığı ve evlenmediği halde*, gelecekteki nesillerinin bile buradan ithalat-ihracat yaparak kazanç elde edebileceğini düşünerek işletmesinin adını “Cevdet Bey ve Oğulları İthalat-İhracat-Nalburiye” koyar. Bk. Orhan Pamuk, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, Ankara, 1997, s. 14-20.

²⁹Toprak, a.g.e., s. 19.

³⁰Turan Akkoyun, “İzmir Basınına Göre Atatürk Devrinde İktisadi Gelişmeler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:X/1, İzmir, 1995, s. 225-226.

³¹Blent Durgun, “Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir'de Sosyo-Ekonomik Durum”, *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XI/23, 2011, s. 3-10.

³²İzmir'in 1927 yılı nüfus sayımına göre toplam nüfusu 526.005 kişidir. Bu nüfusun 24.570'i gayrimslimdir. Gayrimüslim nüfus içerisinde Musevi nüfus ise 18.157'dir. Bk. Sema Polat, “1927 Nüfus Sayımı ve İzmir”, *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:II/4, İzmir, 1994, s. 71. Varlık Vergisi uygulamasında en çok vergi tahakkuk ettirilen il İstanbul (347.779.607 TL) iken, ikinci sırada İzmir ili (27.645.001 TL) gelmektedir. Bk. Onur Yılmaz, “İzmir'de Varlık Vergisi Uygulamasının Analizi: Vergilendirme, Hacizler ve Hatıralar”, *Belgi Dergisi*, Kış 2023/1, Denizli, s. 98. Varlık Vergisinin uygulandığı dönemde İzmir'in nüfusu 1940 yılında 640.107, 1945 yılında ise 673.581 kişidir. Varlık vergisi

Azınlık mensuplarının yoğun bir şekilde yaşadığı ve etkin olduğu İzmir'de³³;

"...XX. yüzyılın başında iki ayrı toplumsal yaşam vardı. Sanayi kuruluşları, doktorları, eczacıları, din adamları, esnafı ve hatta kabadayılara kadar *Türk olanlarla olmayanlar* birbirlerinden ayrılmışlardı. Kentin coğrafi yapısı da bu toplumsal ayrılığı mahalle mahalle, sokak sokak bölerek derinleştirmekteydi. Öyle ki; o dönemde İzmir'deki mülkiyet sahipliğinin etnik yapısı şöyleydi. Gayrimenkullerin; 28.604'ü Türklere, 15.945'i Rumlara, 12.709'u diğer yabancı uyruklulara, 4.300'i Ermenilere ve 3.646'sı Musevilere ait iken; tarımsal arazilerin (dönüm olarak), 53.694'ü Türklere, 176.877'si Rumlara, 175.119'u diğer yabancılara, 5.471'i Ermenilere ve 561 dönümü Musevilere aitti. Mülkiyet sahipliğinde olduğu gibi, *ticari ve mesleki hayatta da azınlık mensupları* çok etkindi. Mesela İzmir'in tek Türk hastanesi 1851 yılında kurulmuş olan Guraba-i Müslim'indi. 1880 yılında İzmir'deki 55 eczanenin hepsi azınlık mensuplarına aitti. İşte İzmir'in bu iktisadi yapısında bir Türk müteşebbis olmayı arzu eden kişi, *Süleyman Ferid Bey'di*".

Buraya kadar, genel olarak Osmanlı'nın son dönemindeki gelişmeler özetlenmeye çalışılmıştır. Eczacıbaşı firmasının temelleri de bu dönemde atılmıştır. Çalışmanın bu kısmında, ilk önce Süleyman Ferid Bey'in mesleki hayatı incelenecek; daha sonra ise cumhuriyet dönemiyle birlikte Eczacıbaşı firmasının gelişimi, Türkiye siyasi ve iktisat tarihindeki değişimlerle birlikte ele alınacaktır.

Süleyman Ferid Bey'in Hayatı ve İzmir'deki Girişimcilik Faaliyetlerinin Siyasal, Sosyal ve Ekonomik Tahlili (1880-1942)

İzmir'de 4.578 kişiye (bunun 2.798'i merkezde, 1.779'u ise ilçelerdedir) uygulanmıştır. Dönemin maliye idaresi tarh edilen vergi miktarını ve ödemekle mükellef olan kişilerin listesini yayımlamıştır. Listede hem Müslüman hem de gayrimüslim tebaa bulunmaktadır. Mesela ilk yayımlanan listede 115 Müslüman-174 Gayrimüslim, ikinci listede ise 41 Müslüman-19 Gayrimüslim vatandaş bulunmaktadır. Yayımlanan bu listede *Süleyman Ferid Bey ve işletmesi bulunmamaktadır*. Mesela Ferid Bey'in yanında kalfa olarak çalışan, daha sonra Krom Ecza Deposu'nu kuran *Lütfü Krom* 75.000 TL ödemiştir. O dönemin gayrimüslim eczacısı *Alber Danon ve Mareno* ise 500.000 TL varlık vergisi öderken [İzmir'de ödenen en yüksek varlık vergisi 700.000 TL'dir.], Ferid Bey'in bu listeye göre varlık vergisinin kapsamı dışında kaldığı anlaşılmaktadır. Bk. Muhammet Güçlü, "Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:VIII/1, 1993, s. 161-174. Ayrıca Bk. Yeni Asır Gazetesi, 17 Aralık 1942 Perşembe günkü sayısı.

³³Yaşar Aksoy, *Bir Kent Bir İnsan*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, Toplumsal Belgeler Dizisi:2, İstanbul, 1986, s. 47.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında İzmir, birçok yabancı yatırımcıya ev sahipliği yapmıştır. Yirmi farklı ülkeden gelen bu yatırımcılar, büyük ticarethaneler kurduğu gibi bu ülkelerin İzmir’de konsoloslukları da bulunmaktaydı. Yabancı yatırımcılar kendi dillerini konuşup kendi kültürüne uygun mahalleler kurup doğrudan konsoloslarına bağlı bir devlet idaresi anlayışı ile hareket etmekteydiler. Ayrıca kendilerine ait eğitim kurumlarını da kurmuşlardır. Azınlık mensuplarının etkin olduğu bu dönemin İzmir’inin, Osmanlı devletinin dış ticaret hacmindeki payı %30 civarındadır. Bu ortamda Türklerin azınlık mensupları ile olan ticari bağları yerel düzeyde veya “küçük çaplı işbirliği”³⁴ şeklinde zuhur etmekteydi.³⁵

Ferid Bey, İzmir’in “İkiçeşmelik”³⁶ semtinde dünyaya gelmiştir. Babası Hafız Şakir Efendi³⁷, İzmir Belediyesinin baş kantarcısıydı. Memur bir ailenin ilk çocuğu olan Ferid Bey, ilk tahsilini İzmir’de, *Hamidiye Mektebi* (1895), *İzmir Rüşdiyesi* (1898) ve *İzmir İdadisinde*³⁸(1900) tamamlamıştır. 1903 senesinde henüz 18 yaşındayken, *İstanbul Eczacılık Mektebi’ni* bitirerek İzmir Guraba-i Müslimin Hastanesi’nde ikinci eczacı

³⁴Mesela o dönemin İzmir’inde en önemli yerli teşebbüs, Konak ile Göztepe arasındaki tramvay hattının yabancı sermaye katkısıyla kurulmuş olan Göztepe Tramvay Kumpanyası’dır. H. Hüseyin Genç, *1929-İzmir’in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010, s. 34.

³⁵Abdullah Martal, “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir’in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1/3, İzmir, 1993, s. 119-124.

³⁶ İkiçeşmelik semti, o dönemde, Müslümanların yaşadığı orta halli bir semt konumundadır. Nejat Bey’in ifadesiyle (1999a, s. 13); “...Eski dönemlerde babamın ailesi İkiçeşmelik ve Eşrefpaşa yörelerinde oturmuş. İzmir’in *esnaf ve memur ailelerinin ev sahibi olabilecekleri yerler de ancak oralarıydı...*”.

³⁷Nejat Bey (1999a, s. 13) soy kütüğünü şöyle tarif etmekte: “...Babamın ailesinde beş kuşak geriye kadar gidebiliyor ve hepsinin İzmirli olduklarını görebiliyoruz. Anamın ailesi ise, Şam’dan gelmiş. Anneannemin Türkçesi ömrünün son yıllarına kadar hâlâ Arapça’ya çalardı. Hatta evde bizden gizli şeyler görüşülmek istendiği zaman annem ve teyzelerim arasında Arapça konuşulurdu. Ana soyumu oluşturan Caferi ailesinin birçok kolları hâlâ Şam’da yaşar...”. Ferid Bey’in hayatı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. İstanbul Ansiklopedisi, 1968, s. 4891- 4892.

³⁸İzmir İdadisi, o dönemin birçok Müslüman ve gayrimüslim kesimin çocuklarını okutmak için çabaladığı ve başarı grafiği çok yüksek olan gözde bir eğitim kurumudur. Bk. Melih Tınal, “İzmir Mekteb’i İdadisi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:III/8, İzmir, 1998, s. 349-357.

olarak göreve başlamıştır. Ferid Bey'in döneminde, Osmanlı'da, Müslüman-Türk eczacıların sayısı çok azdı. Mesela 1888'de ilk Türk eczanesi İstanbul'da açılmıştı ve 1900 yılında ülke çapında 217 civarında olan özel eczanelerin yalnızca 10 tanesi Türklere aitti. Bunun başlıca nedeni; Müslüman-Türklerin eczacılığı "esnafılık" kabul edip bu mesleğe itibar göstermemeleri, ancak esas önemli olan ise o dönem eczacılık için şart koşulan "eczacılık stajının" yapılacağı bir eczane bulmanın güçlüğüydü.³⁹

Ferid Bey, yaşamında babasından ve annesinden sonra en derin etkileri anneanesi Fatma Hanım'dan almıştır. Hatta onun eczacılık mesleğini seçmesinde bile *anneannesinin ağır biçimde hastalanmasının* doğurduğu sorunlar yatar. Kendi ifadesiyle:⁴⁰

"...Ninem ağır biçimde hastalanmıştı. İzmir'in tanınmış doktorlarından *Rum İstalyanos Efendi*yi getirdik. Reçete yazdı. O zamanın ilaçları, günümüzdeki gibi hazır ambalajlar içinde satılmazdı. Eczanelerde kazanlar, imbikler içinde yapılırdı... Babam, beni derhal *Rum Lazarides'in* eczanesine gönderdi. Koşarak eczaneye gittiğimde, "seyahat dolayısıyla kapalıdır" yazısını üzülererek okudum. Bu kez yine koşarak Eşrefpaşa'ya çıktım. *Ermeni Şahinyan'*ın eczanesinde uzun bir süre bekledikten sonra ilaçları yaptırdım. Eczaneden çıkarken akşam olmuştu ve yağmur bardaktan boşanırcasına yağıyordu. O akşam eve dönerken yüreğim yaralı, gözlerim yaşlıydı. Çok sevdiğim ninem hastalandığı zaman, evde kendimiz kocakarı ilaçları yapmayı beceremezsek, *kent içinde başvuracağımız tüm doktor ve eczacılar azınlık mensubu ya da yabancı* olacağından⁴¹, doktor ya da eczacı olmak düşüncesi, o yağmurlu gecede elimde ilaç şişeleriyle ninemin başucuna dönerken, *çocuk kalbimde bir ideal ve özlem olarak belirmiştir...*".

XX. yüzyılın başlarında İzmir'de 16 adet hastane bulunmaktadır. Bu

³⁹ XIX. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da eczacılık faaliyetleri artmaya başlayınca, muazzam bir girişimcilik arzı meydana geliyor ve önüne gelen eczane açmaya başlıyor. Bunun üzerine 1862 yılında eczacılık ile ilgili bir genelge çıkartılıyor. Bu genelgeye göre ya yurtdışı eğitimi almak ya mektepten mezun olmak ya da üç yıllık eczacı kalfalığı yapmış olmak eczane açmak için şart koşuluyordu. Osmanlı'daki eczacılık faaliyetlerinin tarihi gelişimi için bk. Doğan Üvey, *Süleyman Ferid Eczacıbaşı ve Türkiye'de İlaç Sanayiinin Kuruluşuna Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul,1996, s. 3-6.

⁴⁰ Aksoy, a.g.e., s. 58- 60.

⁴¹ Azınlık mensuplarının ticari hayatta etkin olmalarının rahatsızlığını Nejat Bey'de de görüyoruz. Bk. 1999a, s. 15.

hastanelerin önemli bir kısmı gayrimüslim tebaaya aittir.⁴² 1890'lı yılların başında ise tümü *azınlık mensubu* 40 kadar diplomalı eczacı mevcuttur. O dönemde sağlık kurumları ve personelinin (doktor, eczacı) hemen hemen hepsi azınlık mensubuydu. Bu ruh haleti ile İstanbul'da ikamet eden aile dostlarından (anne tarafından akrabası) Dr. Suat Bey'in (Yurdkoru), "... Eczacı olman için İstanbul'da mektebe gitmen lazım..." tavsiyesine uyarak, 1900 yılında Dr. Suat Bey ile birlikte İstanbul'a giden Ferid Bey, İstanbul'da da azınlık mensuplarının ticari ve sosyal hayata hâkim olmalarından rahatsızlık duyuyor. Kendi ifadesiyle:⁴³

"...İstanbul'a geldiğimde, 1900 yılında, on beşinde ve bıyıkları terlememiş bir üniversite öğrenci adayıydım. Saltanat ve Hilafetin merkezi İstanbul, Anadolu için bir "hayal kent" olarak belirmişti. Taşı toprağı kutsal bir kent olarak düşündüğüm İstanbul, ne yazık ki başta beni hayal kırıklığına uğrattı. Kent oldukça büyük, yapılar yüksek ve Osmanlı'nın tuğrası... kocaman mı kocamandı. Fakat bu görüntü içinde eğitim, ticaret, ekonomi ve hatta toplumsal yaşam, *yabancıların ve azınlıkların elindeydi*. Kısa bir süre sonra, *İzmir'deki kadar belirgin olmamakla* birlikte, İstanbul'un bazı semtlerinde de *yabancıların yoğun biçimde bulduklarını* gördüm..."

Gerek İzmir'deki gerekse İstanbul'daki ticari hareketliğin temelinde azınlık mensuplarının bulunması, Ferid Bey'i kamçılayıcı ve harekete geçirici bir etken olmuştur.

1900-1903 yılları arasında, Tıp Fakültesi Eczacılık Yüksek Mektebi'nde eğitim görmüş olan Ferid Bey, on sekiz yaşında "eczacı" unvanını almıştır. Zorunlu olan eczacılık stajını, İstanbul'un ilk Müslüman-Türk müteşebbisi olan Hamdi Bey'in yanında yapmıştır. Hamdi Bey, esnafıktan gelme bir eczacıydı.⁴⁴ Hamdi Bey'in, azınlık mensuplarının etkin olduğu İstanbul gibi bir yerde ilk Türk girişimci olması, Ferid Bey'i özel eczane açma konusunda bir hayli etkilemiştir.

1903 yılında İzmir'e dönen Ferid Bey, o zaman İzmir'deki tek Müslüman hastanesi olan Guraba-i Müslimin Hastanesi'nde boş bulunan ikinci eczacılık görevine atanmak istemiş, ancak yaşının küçük

⁴²D. Akyol Altun, "Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:XXIX/ 2, İzmir, 2014, s. 405-443.

⁴³Aksoy, a.g.e., s. 64.

⁴⁴İlk Türk farmakologlarından olan Hamdi Bey ve eczacılık faaliyetleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, a.g.e., s. 70-71.

olmasından dolayı olumlu bir yanıt alamamıştır. Azimli ve kararlı olan Ferid Bey, devrin İzmir valisi olan Kamil Paşa'ya durumunu anlatmış ve valinin dehaletiyle, uygulamaya yönelik bir sınavdan sonra aylık *altı lira* maaşla göreve başlamıştır.⁴⁵ Hastanede halkla yakın bir diyaloga geçen Ferid Bey kısa sürede mesleğini geliştirmiş ve çevrede "usta eczacı" olarak tanınmıştır. Bir süre sonra, İzmir'in Bornova⁴⁶ semtindeki *ilyadis* özel eczanesinde hafta sonları ve boş zamanlarında çalışmaya başlamış; bu gayretlerinden dolayı 1905 yılında boşalan "baş eczacılık" görevine atanmıştır. Bu göreviyle birlikte Ferid Bey hem eczacılık yapmış hem de hastanenin muhasebe kayıtlarını tutmuştur. Bu çalışmaları neticesinde, uzun süredir idealinde olan "özel eczane" açma fikrini 1909 yılında memuriyetten ayrılarak⁴⁷, İzmir'in Tilkilik semtindeki "Eczane-i Umumi"yi *215 altına* satın alarak gerçekleştirmiştir.⁴⁸ Özel bir eczane açtıktan sonra hastanedeki görevini resmi olarak bırakmak zorunda kalmış; ancak gönüllü olarak devam ettirmiştir. Türkler arasında pek de yaygın olmayan *müstahzarat* (hazır yapılmış ilaçlar) üretimine başlayan Ferid Bey, o dönemde halkın gelir seviyesinin düşük olduğunu gerek hastanede çalışırken gerekse memur bir ailenin çocuğu olmasından dolayı iyi bilmekteydi. Halkın bu durumunu göz önünde bulunduran Ferid Bey, ilaç maliyetlerini minimize etme yoluna gitmiştir. Bunu da

⁴⁵Aksoy, a.g.e., s. 75-76.

⁴⁶Bornova, o dönemde zengin Rumların ikamet ettiği bir semttir. Bk. Reinhold Schiffer, "Avrupalılar'ın XIX. Yüzyıl Başlarındaki İzmir'le İlgili Görüşleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1/2, İzmir, 1992, s. 339-364.

⁴⁷Girişimcilik açısından bu dönemin önemli bir özelliği de "memuriyet"ten girişimcilğe doğru, ciddi bir kaymanın olmasıdır. Bu durum genel olarak, Türk müteşebbis tarihinin karakteristik özelliğini taşımaktadır. Nitekim 1931-1940 döneminde kurulan işletmelerin sahiplerinin %74.19'u devlet memurluğundan gelmektedir. Bk. Erdoğan Soral, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Sayı 11, Ankara, 1974. Ayşe Buğra'nın "Devlet ve İşadamları" adlı çalışmasında (1995) mülakat yaptığı ve incelemeye tabi tuttuğu müteşebbisler, *Süreyya İlmen ve Selahattin Adil Paşalar*, asker kökenli devlet memurlarıdır.

⁴⁸"...Eczane-i Umuminin sahipleri kendiişlerinin başında bulunamıyorlardı. Bu yüzden kalfalar tarafından yürütülen eczaneyi sonunda *215 altına* satılığa çıkardılar. Babamın evinde kaldığım için bir miktar para biriktirebilmişim. Dördü Rum, ikisi Ermeni, ikisi Türk olan eczane sahiplerine 100 altın ödedim. 115 altını ise borçlandım. Böylece artık benim de bir eczanem vardı... Babamın bana şöyle bir nasihatte bulunduğunu hatırlarım... İzmir'de bizim milletimizden eczane sahibi yok denecek kadar az... *Yalnızca para kazanmaya değil, ulusal onurumuza ağır gelen bu boşluğu doldurmaya da çalışmalısın. Bu yönde hizmetin olursa seninle iftihar ederim...*" Aksoy, a.g.e., s. 96.

yeni teknikler kullanarak ve diğer eczanelere göre daha düşük kr marjıyla ürünlerini satarak sağlamıştır. Nitekim zihniyetini halka tam olarak yansıtılabilmek için eczanesinin adını *KANAAT ECZANESİ* olarak değiştirmiştir.⁴⁹

Eczacılık faaliyetlerinde önemli gelişmeler kaydeden Ferid Bey, 1911 yılında, aslen şamlı olan İzmir'in tanınmış tüccar ve iş adamlarından Caferizade Kemal Bey'in⁵⁰ büyük kızı Saffet Hanım ile evlenmiştir.⁵¹ Ferid Bey evlendiği sene (1911), Kadızade Hüseyin Efendi'nin İzmir'deki ilk Türk eczanesi olarak bilinen Kemeraltı şıfa Eczanesi'ni,⁵² 250 altına satın almıştır.⁵³ Yeni eczanesiyle birlikte, daha fazla çalışıp daha fazla üretmenin yollarını arayan Ferid Bey, pazarını genişletmek için dönemin gazetelerine (Ahenk, İzmir, Anadolu ve Hizmet gibi) reklamlar vererek⁵⁴,

⁴⁹ üvey, a.g.e., s. 38.

⁵⁰İzmir Müdafaa-i Milliye Cemiyeti kurucu heyet üyesidir. 1915 yılında bu cemiyetin yönetici heyetinde ise Ferid Bey yer almaktadır (diğer yönetici üyelerden birisi ise Mahmut Celal Bayar'dır). Bk. Erol Akcan, "Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, 2014, s. 7.

⁵¹Ferid Bey, hep çok ocuk sahibi olmayı amaçlamıştır. İlk çocuğu 1913 yılında doğan Nejat olmak üzere, Vedat, Kemal, Haluk, Melih ve şakir isminde toplam altı erkek çocuğu bulunmaktadır. Ferid Bey, altı erkek çocuğunun hepsine yüksek tahsil yaptırımıştır. Nejat, Vedat, Kemal ve şakir'i lise eğitimi için Robert Kolej'de, Haluk ve Melih'i ise İzmir Lisesinde okutmuştur. Üniversite eğitiminde ise Nejat Kimya, Kemal Tıbbiye, Haluk Hukuk, Melih ve şakir ise Eczacılık dallarında okumuşlardır. Ferid Bey'in çocukları ile ilgili bilgi için bk. Üvey, a.g.e., s. 55-56.

⁵²Kadızade Hüseyin Efendi, eczaneyi Rum eczacı Moariti'ye devretmişti. Ferid Bey eczaneyi, Moariti'den devir almıştır. Moariti, daha sonra *İttihat ve Terakki'nin politikalarından etkilenmemek* için, Mısır'a yerleşmiş ve ilaç sanayiinde önemli bir isim olmuştur. Eczacıbaşı'ların Moariti'yle irtibatı daha sonra da devam etmiş ve Moariti, Eczacıbaşı'nın Mısır'a yatırım yapması konusunda öneriler sunmuştur. Bk. Üvey, a.g.e., s. 39.

⁵³Yařar Aksoy, "İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odasının yks", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1, Sayı 3, İzmir, 1993, s. 52. Kayınpederinin saygın bir esnaf olması Ferid Bey'i girişimcilik konusunda etkileyen faktörlerdendir. Nitekim kayınpederi vefat edince bir müddet ticarethanesini yönetmek zorunda kaldığı dönemde, kayınpederinin ne kadar titiz bir şekilde işlerini tertip ettiğine şahit olmuştur. Kendi iş hayatında da kayınpederinin bu iş düzenini örnek almıştır. Bk. Aksoy, a.g.e., s. 103.

⁵⁴Giriřimcilik açısından İzmir'in en önemli avantajlarını başında "reklam" sektörünün gelişmiş olması ve yaygın olarak kullanılması gelmektedir. Bk. C. Elif Nelson, "Advertisement At İzmir Press During Early 20th Century", *Tarih İncelemeleri Dergisi*,

kendi imalatı olan müstahzaratlar ve eczanenin faaliyetleriyle ilgili bilgiler vermekteydi. İlk ilanı 28 Eylül 1911 yılında *Ahenk Gazetesi*'ne vermiştir.⁵⁵

Ferid Bey'in ilanlarında üç önemli tema dikkati çekmektedir:

- **Müslüman-Türk eczacı ibaresi:** Ferid Bey, kendi üretimi olan müstahzaratların üzerine logo olarak "Türk Bayraklı Kız" figürünü kullanmıştır. Yunanlılar tarafından İzmir'in işgali sırasında bile bu simgeyi değiştirmemiştir. Bu figür o dönemde hem gençliği ve zindeliği hem de milli ve dini öğeleri içermekteydi. Ayrıca bayan figürünü, bir modernlik simgesi olarak da nitelendirebiliriz.

- **İlacın kalitesi (saf ilaç, "safiyet-i deva"):** Ferid Bey, ilaç yapımında çok karışık terkipler yerine daha sade ve yan etkileri daha az hammaddeler kullanmıştır. Ayrıca, ilaçlarına isim verirken *yabancı* (kefere) isimler yerine halkın anlayabileceği türden *Türkçe*⁵⁶ isimleri tercih etmiştir.

- **Uygun fiyat politikası (itidal-i fiyat):** O dönemki halkın gelir seviyesini göz önünde bulunduran Ferid Bey, piyasaya göre daha ucuz ve daha kaliteli mal satmaya başlamıştır. Hatta ilanlarında "...fukara alelumum her suretle muavenet görürler... (fakir insanlara her zaman için yardım edilir)" ibaresini kullanmıştır.

Ferid Bey, Şifa Eczanesinde ve depo olarak da kullandığı Birinci Beyler Sokağı'ndaki laboratuvarında, 1911 yılından itibaren, özellikle 1920'den sonra, birçok ilaç ve müstahzar yapmaktaydı. Bunların birçoğu ülkede büyük ün kazanarak, aranılan markalar olmuştu. Bu ürünler arasında şunlar vardı:⁵⁷

İlaçlar: Ferid Kuvvet Şurubu, Ferid Nane Ruhu, Ferid Hafakan Ruhu, Ferid Diş Suyu, Ferid Selamet Nezle İlacı, Ferid Kudret Hapı, Ferid Asit Borik Merhemi, Ferid Oksitdözenk Merhemi, Nasır Kremi.

Tuvalet Müstahzarları: Ferid Saç Suyu, Briyantın, Ferid Tuvalet

C:XXXIV/1, 2019, s. 164-174.

⁵⁵Bk. Ek-1.

⁵⁶Bk. Ek-2.

⁵⁷Ferid Bey bu ürünleri ile İzmir İktisat Kongresine (1923) ve daha sonrada İzmir Enternasyonal Fuar'ına katılmıştır. Bk. Aksoy, a.g.e., s. 108-109.

Pudrası, Ferid Yağsız Krem, Acı Bademli Gece Kremi, Ferid Diş Macunu, Talk Pudrası, Çiçeksu, Gülsuyu, Tuvalet Sabunu, Katranlı Sabun. Ayrıca Ferid Sterilize Pamuk da o dönemde Ege’de en çok kullanılan sağlık gereçlerinden biriydi.

Kolonyalar: Altın Damlası, Dalya, Bahar, Beş Çiçek, Kamelya, Siyah Lale, Nergiz Ruayal, Manolya, Arpej, Ful, Fuar, Yasemin, Revdor, Limon Çiçeği, Fuje, Şipr, Kır Çiçekleri, Krep Jorjet, Unutma Beni, Yaz Yağmuru, Menekşe.⁵⁸

Sadece eczacılık faaliyetiyle yetinmeyen Ferid Bey, o dönemde yaygın olan *doktor-eczacı* iş birliğini çok iyi organize ederek; eczanesini tam teşekküllü bir hastane gibi çalıştırmıştır. Eczanede sürekli olarak doktor, ebe, diş hekimi bulundurulmuş hem hasta muayene ettirmiş hem de ilaç tedarik etmiştir. Ferid Bey, bu doktorların kullanılması için özel ilaçlar üretmiştir. Ferid Bey ile birlikte Şifa Eczanesinde çalışan doktorlardan bazıları şunlardır:⁵⁹

- Mustafa Enver Bey (İzmir’in o dönemki Başhekim),⁶⁰
- Ahmet Hulusi Alataş (1940’larda CHP Hükümetinde Sağlık Bakanı ve İzmir Belediye Başkanı),⁶¹
- Ekrem Hayri Üstündağ (DP Dönemi Sağlık Bakanı),⁶²
- Lütfi Kırdar (İstanbul Valisi ve Sağlık Bakanı).⁶³

Ferid Bey hem yanında çalıştırdığı doktorların ünü hem de kendisinin halkla olan yakın diyalogu sayesinde, kısa sürede, tüm ülke çapında

⁵⁸Ferid Bey; Halikarnas Balıkcısı, Reşat Nuri Güntekin, Ahmet Haşim, Orhan Seyfi, Celal Sahir gibi dönemin edebiyatçılarıyla sık sık görüşen ve onlarla sohbetler eden bir edebi kişiliğe sahiptir. Bu arkadaşları Ferid Bey’in mamullerine “güzel isimler” bulma konusunda yardımcı olmuşlardır. Mesela “altın damlası” kolonyasının ismini Reşat Nuri Güntekin koymuştur. Bk. Aksoy, a.g.e., s. 110-111; Bk. Ek-2.

⁵⁹ Aksoy, a.g.e., s. 107-108.

⁶⁰Altun, a.g.m., s. 419.

⁶¹Bk. Selahattin Bayraktar, *Dr. Ahmet Hulusi Alataş’ın Hayatı (Askerî Ve Siyasî Faaliyetleri)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

⁶² Bk. Ek-3.

⁶³Bk. Olcay Soğuk, *Lütfi Kırdar’ın Siyasî Hayatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017.

tanınan ve sevilen bir kişi olmuştur. Faaliyetlerini o kadar ilerletmiştir ki, Şifa eczanesinde taşradan gelen tüm istekler derhal yerine getirilerek hastanın ayağına kadar ilaç gönderilmekte; hasta İzmir'e gelmek isterse ve eğer eczaneye haber verirse, hastanın kalacağı otel ya da han odası bile bulunarak her türlü kolaylık sağlanmaktaydı. En ünlü doktorlar, uzmanlar, operatörler, hatta *kadın hastalar için (Avrupa'da tahsil etmiş) bayan dış hekimi* eczanede hazır bekletilmekteydi. Her türlü ilaç ve Şifa Eczanesi'nin kendi yapımı ürünleri, sağlık hizmetine sunulmuştu. Sağlığına kavuşan hastalar, gazetelere ilan vererek bundan dolayı şükranlarını bildirmekteydiler. Eczane geceleri de açık bulunmaktaydı. Tüm bu gelişmeler Ferid Bey'i, çevresinde sevilen, sayılan ve "şifa dağıtan insan" olarak tanıtmaktaydı.

Ferid Bey'in bu ticari faaliyetleri;⁶⁴ Türkiye'nin İtalya, Balkan ve Birinci Dünya Savaşı gibi zincirleme üç harbe girdiği zamanlara, Birinci Dünya Savaşı ve İzmir'in Yunanlılar tarafından işgali gibi savaş dönemlerine rastlamaktadır. Ferid Bey, kendi ticari faaliyetleriyle bu savaş döneminde, ülke için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur. Aşevleri⁶⁵ ile ordunun ihtiyacı için gıda maddeleri ve ilaç hazırlatmıştır. Ayrıca savaş döneminde baş gösteren tifüs (tifo) salgınına karşı, korunma imkânları sağlamış ve fakara halkın parasız temizlendiği "halk hamamları" inşa ettirmiştir. Ferid Bey, sosyal hizmetlere olan alâkasından dolayı; *Kızılay İzmir Şubesi Başkanlığı, İzmir Belediye Meclisi Üyeliği, Ticaret Odası Başkanlığı, Göçmenleri Himaye Heyeti Reisliği, Hastahaneler Derneği Başkanlığı* yapmıştır. On arkadaşıyla birlikte [İttihat ve Terakki mensubu olan bu kişilerin içinde en önemli isim, İttihat ve Terakki Sekreteri Mahmud Celal (Bayar)'dır.] 75.000 kitaplık *İzmir Milli Kütüphanesini* kurmuştur.⁶⁶ Bunlarla birlikte, bazı eğitim ve sağlık kuruluşlarını kendisi yaptırarak ilgili kurumlara devretmiştir.⁶⁷

⁶⁴İstanbul Ansiklopedisi, 1968, s. 4891-4892.

⁶⁵Bk. H. Lütfiye Hüseyin ve Erdal Aslan, "Birinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir'de Beslenme Sorunu", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XX/41, 2020, s. 483-507.

⁶⁶Bk. E. Çiğdem İpek, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:1/3, İzmir, 1993, s. 225-239.

⁶⁷Yılda otuz bin vatandaşın muayene ve tedavisinin yapıldığı Kahramanlar semtindeki *Süleyman Ferid Eczacıbaşı Verem Dispanseri*, 20 Aralık 1952 günü Başbakan Adnan Menderes tarafından açılmıştır. Bayraklı semtinde 12 Aralık 1958 yılında açılan

Bu dönem, milliyetçilik söylemlerinin ağırlık kazandığı bir dönemdir. Nitekim Milli İktisat anlayışının yaygınlaşmasıyla birlikte, ülke sathında genç ve dinamik müteşebbislerin yetiştirilmesi ve desteklenmesi fikri benimsenmeye başlanmıştır. Nitekim kendisi de bir İttihatçı olan Ferid Bey, İzmir’deki “en önemli burjuva aday”larından biridir. O, İttihat ve Terakki’nin uyguladığı politikaları desteklediğini şu sözleriyle ifade etmektedir,⁶⁸

“... Meşrutiyetin ilanı ve zamanla İttihat ve Terakkinin artan egemenliği, ekonomi, ticaret hatta tarım alanında, o zamana kadar süren düzeni yeni bir yöne götürmüş, yeni ufuklar açmıştı. Bütün ömrümce aktif politikanın dışında kalacaktım. Ne var ki bizler, *İttihat ve Terakki’yi yalnız siyasal bir parti* olarak düşünmüyorduk. *Türk’e yapılmış haksızlıklara* artık son verecek bir araç olarak da bu örgütü benimsemiştik. Ben de partinin İzmir’deki *ileri gelen* destekçileri arasına katılmıştım...”.

Bu ifadelerden de anlaşılacağı gibi Ferid Bey, dönemin iktisat politikalarına paralel ticari faaliyetler gütmüştür. Hatta o dönem İzmir’de yayınlanan *İslam Tüccar ve Esnafına Mahsus Rehber*(1914) adlı kitap, Ferid Bey’in Şifa Eczanesi ve ürünleriyle ilgili olarak şu bilgileri veriyordu:⁶⁹

“...Şifa Eczanesi ve Eczane-i Umumi: ... öteden beri en saf, en temiz müalacat (ilaçlar) ve müstahzarat satmakla iştihar etmiştir (ün yapmıştır). Memleketimizin vücudu (varlığı) ile iftihar ettiği hazık (tecrübeli) ve muktedir etibbanın (doktorların) kâffesi (tümü), bu iki eczaneye suret-i daime ve muntazamada (sürekli olarak) devam ederler. Reçeteler, sair (öteki) eczanelerden daha mutedil fiyatla (uygun fiyatla) tertip olunur. İkisinin de sahibi Süleyman Ferid Bey’dir. Mumaileyhin (bu kişinin) tertip ve istihzar ederek bilumum etibbanın takdirine mazhar olduğu Ferid Şurubu, Ferid Hapları, Ferid Kınakınası, Katran Ferid, Krem Ferid vesaire gibi “*Müstahzarat-ı Osmaniye*”nin başlıca deposu da bu iki eczanedir. Bunlardan başka en nefis sabit rayıhalı (kokulu) lavanta ve kolonyalar da bulunur. Müşterilere her türlü teshilatı (kolaylığı) gösterir. Hâsılı, bu iki *İSLAM müessesesi*, eshel-i cihet (her

Süleyman Ferid Eczacıbaşı İlkokulu’nu; babasının anısına 16 Haziran 1960 yılında açılan *Hacı Şakir Eczacıbaşı Ortaokulu*. Annesinin anısına 30 Temmuz 1963’de açılan *Şerife Eczacıbaşı İlkokulu’nu*, bebek iken ölen bir oğlunun anısına 27 Temmuz 1960’da *Sedat Eczacıbaşı Ana ve Çocuk Sağlığı Merkezi’ni* kurmuştur. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bk. Aksoy, a.g.e., s. 281-292.

⁶⁸Aksoy, a.g.e., s. 89.

⁶⁹Aksoy, a.g.e., s. 112.

türlü kolaylığı gösterdiğinden) tavsiyeye şayandır...”

Cumhuriyete Devredilen İktisadi Miras ve Kurumsallaşan Eczacıbaşı

Cumhuriyetin ilk yıllarında da aslında yeni bir devlet, yeni bir iktisadi anlayış beklenirken, Cumhuriyetin kurucu kadrosu, kadim Osmanlı iktisadi mirasını “zihniyetiyle” birlikte topyekûn devralmıştır.⁷⁰ Özellikle 1920’li yıllarda başlayan ve 1923 yılında daha Cumhuriyet ilan edilmeden önce tertip edilen *I. İzmir İktisat Kongresi’nde*⁷¹ telaffuz edilen “yeni zengin” yaratma projesi, hazırlanan kamu politikalarıyla uygulanmaya başlamıştır.⁷² Devlet, bu kamu politikalarını uygulayabilmek için bir takım yasal düzenlemeler yapmış ve bazı iktisadi kurumları 1923 ile 1929 yılları arasında kurmuştur. Mesela, 1925 yılında *Ticaret Borsaları* kurulmaya başlanmış ve 1927 yılında ise *Teşviki Sanayi Kanunu* çıkarılmıştır.⁷³ 1927 yılında kurulan *Âli İktisat Meclisi*⁷⁴, özel teşebbüs ile devletin ortak kalkınma planını veya iktisadi büyüme programını/planlamasını hazırlaması/yapması için tasarlanmıştır. Aslında Osmanlının son döneminde olduğu gibi Cumhuriyetin ilk yıllarında da yabancı ve yerli teşebbüsün varlığı söz konusudur. *Remzi Saka ve Hamit Tahsin*, 1929 yılında yayınlanan *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi* adlı çalışmada,⁷⁵ 1888-1928 yılları arasında devletin resmi kayıtlarında bulunan yerli ve yabancı 295 anonim şirketin varlığından ve

⁷⁰Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 195-238.

⁷¹Bk. Arzu Varlı ve Murat Koraltürk, “II. Meşrutiyet’ten Erken Cumhuriyet’e Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:IX/20-21, İzmir, 2010, s.127-142.

⁷²Akkoyun, a.g.m., s. 226-230.

⁷³Akkoyun (a.g.m., s. 239-242); bu kanunun 1913 yılından beri uygulamada olduğunu, yerli malı kullanımının ve sanayileşmenin teşvik edilmesinin basın-yayın organları vasıtasıyla anlatıldığı; ancak en önemli teşvik unsuru olan “gümrük koruması”nın Lozan Antlaşması nedeniyle 1929 yılına kadar uygulanamamasından dolayı tam anlamıyla etkili olamadığını belirtmektedir. 1942 yılına kadar yürürlükte kalan bu kanun kapsamında, yerli sanayinin gelişebilmesi ve üretim kapasitesinin artabilmesi için yaklaşık olarak 200 milyon lira kredi kullanılmıştır. Bk. Cumhuriyet Fermanı, *Türkiye’de Sanayi Kredisi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları No:1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951, s. 65.

⁷⁴Bk. Murat Koraltürk, “Âli İktisat Meclisi (1927-1935)”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C:VII/23, 1996, s. 47-63.

⁷⁵Bk. Remzi Saka ve Hamit Tahsin, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929.

bunların sermaye tutarlarından bahsetmektedir.⁷⁶

Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmir’de mevcut 10 fabrika ve çalışan sayısı 1800 iken, 1933 yılında fabrika sayısı 129’a çalışan sayısı ise 5000’e ıkmiştır. Bu dönemde Müslüman kesim sadece daha iptidai tekniğe haiz “un” üretimi ile iştital eden fabrikaların sahipleriydi. Diğer sanayi tesislerinin sahipleri, gayrimüslim tebaaydı.⁷⁷ Ancak Türkleştirme politikalarının artması ve bu politikaların “devletçilik” politikasına dönüşmesi ile devletin yabancıları “tehcir”e tabi tutması hem beşeri hem de mali sermaye sıkıntısını artırmıştır. Türkiye’den Yunanistan’a g bir hayli fazladır. Hatta Yunan sanayicilerinin %25’i *on sekiz yaşlarında* Anadolu’yu terk edip Yunanistan’a gmş kimselerdir. G edenlerin yarısından fazlasının ailesi, Anadolu’da zanaatkâr veya tüccar olarak faaliyette bulunmuşlardır.⁷⁸ Ancak Yunanistan’dan Türkiye göç edenlerin önemli bir kısmı tarım ile iştital etmişlerdi.⁷⁹ Aslında tehcir süreci, beşeri ve mali sermaye aktarımı açısından, ekonomiyi olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı’nın son döneminde ve Cumhuriyet’in ilk yıllarında sermaye grubuna karşı uygulanan bu politikalar, mali sıkıntılara sebep olmuştur. Nitekim devlet, bu boşluğu ikame etmek üzere, “devlet kapitalizmine”⁸⁰ varacak şekilde girişimcilik yapmaya başlamıştır.⁸¹ Ayrıca, mali sıkıntılarını ozebilmek için 1923 ile 1929 yılları arasında 30 tane banka

⁷⁶Bk. Ek-4.

⁷⁷Gen, a.g.e., s. 59-60.

⁷⁸ Soral, a.g.e., s. 29.

⁷⁹... Yunanistan’dan mübadele ile Türkiye’ye yollanmış olan Rumeli Müslümanları, esas geçimleri tarımdan olan köylü ve iftilerdi. Bana karşılık Türkiye’den giden... [Yunan] şehirlerine doluşmuş olan muhacirler ucuz emek kaynağı olduğu kadar, aynı zamanda beceri sahibi zanaatkrlardan oluşuyordu. Ticari açıdan ehliyetleri sabit ve tecrübeli kişilerin [varlığı] ülke için bir zenginlik [kaynağı] oldu. Milletler Cemiyeti tarafından 1926 yılında yapılmış olan bir araştırmanın sonuçlarına göre, *Atina Ticaret Odası’nın 7000 üyesinden 1000’i mübadele* ile [Türkiye’den] gelenlerden oluşuyordu. Muhacirlerin oranı Pire [Ticaret Odası] içinde daha da yüksek [tir]...”. Bk. Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 25.

⁸⁰ Bk. Orhan akmak, “İktisat Teorisi Açısından Kamu Girişimciliği ve zel Girişimcilik: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Kamu Maliyesinde Seçme Yazılar- Prof. Dr. Aytaç Eker’e Armağan*, (Sakarya Üniversitesi Maliye Bölümü Yayınları), Sakarya, 2010.

⁸¹ Bk. Orhan akmak, “İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş Sürecinde Osmanlı’da Devlet-Piyasa İlişkisi”, *Demokrasi Platformu Dergisi*, Ankara, 2008, s. 195-225.

kurulmuştur.⁸² Bu bankaların içinde en önemlileri *İş Bankası, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ile Emlak ve Emvalin Bankası'dır*. Bu kurumların kuruluş amacı; azınlık mensuplarından boşalan ticari hayata yerli vatandaşları adapte edebilmek, bunun için “özel teşebbüs”ün önündeki engelleri kaldırmak ve finansal destek sağlamaktır.⁸³

Cumhuriyet'in ilk yıllarında, özellikle İzmir İktisat Kongresi'yle (1923) birlikte, “özel girişimci”nin desteklenmesi sayesinde ekonomik kalkınmanın gerçekleştirileceği görüşü, yani “yerli burjuvazinin varlığı ekonomik refahı da artıracaktır” anlayışı genel kabul gördüğü için, 1930'lu yıllara kadar genel olarak “yerli özel teşebbüs”ün güçlendirilmesine yönelik kamu politikaları uygulanmıştır.⁸⁴ Ancak 1929 yılında zuhur eden “Dünya Ekonomik Krizi” ülkemizi de derinden etkilemiştir. Özellikle uluslararası ticari faaliyetlerin sekteye uğraması ve kambiyo rejiminin bozulması ile birlikte ekonomik sorunlar artmıştır.⁸⁵ Atatürk, 1929 yılında kurulan *Serbest Cumhuriyet Fırkası* hareketinin kısa süre içinde yerel seçimlerde başarı elde etmesinden kuşku duymuş ve halkın genel olarak iktidardaki *Cumhuriyet Halk Partisi'nin* politikalarından memnun olmadığına kanaat getirmiştir. Türkiye'nin birçok yerini uzman bir heyetle gezip incelemelerde bulunmuş ve halkın ekonomik durumunun iyi olmadığını müşahade ederek acilen çözüm bulunması için dönemin CHP grup başkanlığına bir teklif sunmuştur.⁸⁶ Atatürk ve CHP yöneticileri, Cumhuriyetin ilk yıllarından beri uygulanan “yerli burjuva” yaratma fikrinin halkta etkisini gösterecek şekilde başarılı olmadığını ve ekonomik refahın “çok sınırlı bir çevre” tarafından kullanıldığını; bunun için “halkın genelinin refahını” artıracak bir ekonomik politikanın acilen uygulanması gerektiğini belirtmişlerdir.⁸⁷ Aslında bu durum, iktisadi yapı üzerinde "dominant" faktör olan gayrimüslim tebaa yerine kendi zenginini ikame etme modelinin sadece

⁸² Bk. Erol Ortabağ, *Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Yayın No:326, 2018, s.17-95.

⁸³Akkoyun, a.g.m., s. 245-248.

⁸⁴ Sinan Demirbilek, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XII/24, İzmir, 2012, s. 203-232.

⁸⁵1929 Dünya Ekonomik Krizinin İzmir üzerindeki etkisi için bk. Genç, a.g.e.

⁸⁶Genç, a.g.e., s. 88.

⁸⁷Bu politikanın örnek aldığı Sovyet modeline ilişkin husus için bk. Güneri Akalın, *KİT'ler ve Özelleştirilmeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 266-267.

aktörleri değiştirdiğini; ancak, iktisadi modelin yöntem ve kapsamında bir değişiklik meydana getirmemesinin sonucudur. Çünkü iktisadi örgütlenme tarzı değişmeden sadece aktörlerin değişmesi, iktisadi sorunları çözmeye yetersiz ve tam aksi etkiye sahip bir süreci başlatmıştır. Nitekim devletin bu ekonomik politika değişikliğiyle birlikte, özel teşebbüs üzerindeki doğrudan destek, devletçilik eliyle dolaylı olarak sağlanmaya çalışılmıştır.⁸⁸

Ferid Bey, dönemin ekonomik yapısıyla uyumlu bir iktisat anlayışına sahip olmakla beraber; girişimcilik faaliyetlerini, girişimciliği etkileyen faktörlerin etkisiyle yoğunlaştırmıştır. 1911-1942 yılları arasında kalfalıktan başladığı ticari faaliyetlerinde kısa sürede önemli ilerlemeler sağlamıştır. Ferid Bey ilk önceleri “özel mülkiyet” bağlamında kendine ait iki “eczane” satın almıştır. Ancak iktisadi faaliyetlerini sadece ilaç ve onun yan ürünleriyle sınırlı tutmayan; kârlı gördüğü ve kendi alanıyla ilgili her türlü “yeniliği” takip eden, İzmir’de ilk kez kendisinin başlattığı “reklam ve tanıtım kampanyası”yla, kısa sürede girişimcilikte önemli başarılar elde etmiştir.⁸⁹ Bu dönemde sadece iç pazardaki gelişmelerle yetinmemiş ve 1925 yılında ilk yurtdışı gezisine çıkmış, yeni teknolojik gelişmeleri yerinde görmek [ve hasta olan eşinin tedavisini yaptırmak] için Fransa’nın Grasse şehrindeki *Roure Bernard Dupont* firmasının davetine icabet etmiştir. Yurtdışı gezilerine oğlu Nejat Bey’in yurtdışı tahsili sırasında da devam etmiş ve 1936 yılında ilk önce Fransa, daha sonra ise Almanya’ya gitmiştir. Berlin’de *Bayer* ilaç fabrikasını ziyaret ederken, bu fabrikanın da “küçük bir eczaneden bu hale geldiğini” öğrenmiş ve bunu kendileri için iyi bir örnek olarak görmüştür. Ferid Bey, bir taraftan girişimsel faaliyetlerini yeni teknoloji ve yenilikçi

⁸⁸Mehmet Selik, “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, Sayı:16, 1961, s. 5-15; Y. Sezai Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 1994, s. 77-84. 1930-1950’li yıllar arasındaki dönemin iktisadi politikalarıyla girişimcilik faaliyetleri arasındaki ilişki için bk. A. Suha Alacaklıoğlu, *Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında Özel Teşebbüsün Yeri ve Rolü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1974, s. 19-30. Ayrıca, o dönemde kurulan kamu işletmelerinin faaliyet alanları ve sermayeleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Ferman, a.g.e.

⁸⁹Bülent Durgun, *(Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923–1938)*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2006, s. 239), milli iktisat politikalarının uygulama sonucu olarak yabancı girişimcilerin yerini yerli müteşebbislerin aldığını ve bunların başında da Ferid Bey’in olduğunu belirtmektedir.

bilgilerden mahrum bırakmamış, bir taraftan da halka daha yakın olabilmek ve insanların teveccühünü kazanabilmek için türlü sosyal faaliyetlerde bulunmuştur.⁹⁰ Ancak, en önemli atılımı, yeni bir devletin şekillenmeye ve işgalci kuvvetlerin ülkeden kovulmaya başladığı bir dönemde, İttihat ve Terakki mensuplarıyla ve Cumhuriyeti kuran kadroyla yakın diyalog içinde bulunmuştur. Meselâ, Celal Bayar, *Demokrat Parti'nin* teşkilatlanması sırasında, İzmir ilinin temsilcisi olmasını istemiş; ancak, kendisinin yerine Celal Bayar'a Dr. Hayri Üstündağ'ı [dönemin sağlık bakanı] önermiştir. Ferid Bey, İzmir şehriyle [hatta Ege bölgesiyle] bütünleşmiş bir müteşebbisti. Çünkü yıllık cirosu 44.000 TL. olan üretiminin %20'sini İzmir, geri kalanını ise Ege bölgesine satmaktaydı. Nitekim bu çabası sonucunda kendisine İzmir Valiliği tarafından, "İzmir'in Eczacıbaşı"sı unvanı verilmiş; soyadı kanunuyla birlikte Ferid Bey, "Eczacıbaşı" unvanını soyadı olarak almıştır. Yurt dışından elde ettiği bilgiler ve tecrübeler sayesinde kendisinin de yeni üretim teknikleri kullanması gerektiğini fark ederek, *Eczacıbaşı Süleyman Ferid Müstahzarat ve İtiryat Fabrikası* ismini verdiği laboratuvarını kurmuştur. Bu kurum ilk müstahzarat imalathanesidir.⁹¹

Ferid Bey'in girişimcilik faaliyetlerinin iki temel özelliği vardır:

- Ferid Bey, girişimcilik faaliyetlerinin piyasa şartları iyi bilinerek ve değerlendirilerek yapılması gerektiğini tecrübe etmiş ve bunu kendi işletmelerinde uygulamıştır. Diğer bir ifadeyle, bir taraftan sabit sermaye yatırımları yapmaktan geri durmayan Ferid Bey, bir taraftan da "reklam ve tanıtım" faaliyetlerini çok mükemmel bir şekilde kullanmıştır. Mücadeleci ve azimli bir girişimci ruh haletine sahip olduğundan, teorik tartışmalar kısmında da ifade edildiği gibi, *üretim tarzını yenileme* ve *işlem maliyetlerini minimize* etme konusunda cesur adımlar atmıştır. Nitekim geleneksel üretim tarzında değişiklikler yapılması gerektiği konusundaki anlayışı, onu cumhuriyetin ilk yıllarında yurt dışına gitmeye ve yeni bir üretim tarzı benimsemeye sevk etmiştir. Ayrıca ülkenin ve halkın ekonomik durumunu dikkate alarak mal ve hizmet üretme yoluna gitmesi, kısa sürede kendisine önemli bir pazar sağlamıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen Ferid Bey, girişimcilik

⁹⁰Mesela 1930 yılında İzmir Valiliği bünyesinde kurulan "Sihhat Komisyonu" üyeliğine seçilmiştir. Genç, a.g.e, s. 139-140.

⁹¹Aksoy, a.g.e; Üvey, a.g.e.

faaliyetlerindeki sürekliliğin, sadece “sabit veya döner sermaye” yatırımı ile sağlanmasının güç olacağına; bu sorunun giderilebilmesi ve süreklilik arz edecek bir girişimsel faaliyetin ortaya çıkabilmesi için *beşeri sermaye yatırımının* gerekli olduğuna kanaat getirmiştir. İleri görüşlülüğü sayesinde en büyük oğlu Nejat Bey’e [ve diğer çocuklarına] kendi girişimsel faaliyetleri doğrultusunda eğitim aldirtmiştir. Bu husus Ferid Bey’in iş tecrübesini aktarabileceği, mesleki bilgisini geliştirebileceği ve kurumsal girişimciliğe geçiş için en iyi mirası olmuştur.

- Ferid Bey, Osmanlının son ve cumhuriyetin ilk dönemindeki siyasi ve iktisadi yapıyla uyumlu bir şekilde çalışmalarını devam ettirmiştir. Bir girişimcinin bu şekilde davranmasının en önemli sebebi, girişimsel faaliyetini engellemeye/teşvik etmeye yönelik kamu politikalarını minimize/maksimize etmek veya dönemin siyasi ve sosyal faaliyetlerinde görev alarak, ticari hayatta daha etkin olma arzusudur. Nitekim Ferid Bey de kısa sürede İzmir şehriyle bütünleşerek hem mesleki hem de ticari görev üstlenmiştir. Bu görevlerin Ferid Bey’in girişimcilik faaliyetlerinde tek başına etkisi olduğunu iddia etmek zor olsa da dolaylı olarak kendisine hem politik hem de ekonomik bir güç (mevzilenme) sağlamıştır.⁹²

Ferid Bey için siyasi-sosyal ve ekonomik gelişmelerin belki de en önemli bileşkesi, semeresi olacak husus; meslekten arkadaşları (12 Müslüman-Türk eczacı) ile birlikte 1923 yılında İzmir Türk Eczacılar Cemiyeti’ni kurması olmuştur.⁹³ Nitekim bu gelişmelere devlet de destek vermiştir. Eczacıların Türk Birliği oluşturması sayesinde *yerli*

⁹²Ferid Bey’den önce İzmir’de eczacılık faaliyetinde Mehmed Esad Bey (1879-1941) bulunmaktadır. Esad Bey, 1901 yılında eczacılık okulundan mezun olmuştur. 1903 yılında da İzmir’de Musevi bir eczacıya ait olan eczaneyi satın almış ve *İttihad Eczanesi* olarak faaliyete başlamıştır. Ancak halk, Müslüman’dan eczacı olmaz diye gelip alışveriş yapmamıştır. Mehmed Esad’ın ifadesiyle (Üvey, a.g.e., s. 18-19); “... İlk üç ay hemen hemen hiç iş yapamadım. Eczanenin önünden geçenler; Allah Allah. *Müslüman’dan da eczacı mı olurmuş*, deyip ihtiyaçlarını *Rum veya Yahudi eczacılardan* karşılıyorlardı. Elde ve avuçtaki tükenir iken zamanın *İzmir Valisi Kâmil Paşa*, Kemeraltı caddesinden geçerken eczanenin tabelasını görmüş ve eczaneye girerek hal ve hatır sormuştu. [Ben de durumu paşaya anlattım] Durumu kavrayan Kâmil Paşa *İzmir Memleket Hastanesi ile Askeri Mevki Hastanesinin ilaçlarının İttihad Eczanesinden alınmasını emretmiş ve bu şekilde eczane çalışmaya devam edebilmiştir...*”.Bu eczane halen, ailenin ikinci kuşağı tarafından “Birlik Eczanesi” olarak faaliyetlerine devam etmektedir.

⁹³ Cemiyetin Nizamnamesi ve üyeleri ile ilgili bilgi için bk. Üvey, a.g.e., s. 23-24.

üretimin teşvik edilmesi, yabancı üretimin yasaklanması yoluyla ülke refahının artması amaçlanmıştır. 1936'da bir devlet kararnamesiyle, İsmet İnönü'nün Başbakanlığı ve Celal Bayar'ın İktisat Vekilliği döneminde, *yerli eczacılığın korunması ve gelişmesi için yabancı eczacılık faaliyetleri ve özellikle "ilaç" üretimi yasaklanmıştır*. Ayrıca, Sağlık Bakanlığı bünyesinde "Eczacılık ve Müstahzaratlar Genel Müdürlüğü" kurulmuştur.⁹⁴ Ancak, tekrar ifade edilmelidir ki, Ferid Bey; sadece, devlet imkânları ve devletle ilişkileri çerçevesinde girişimcilik faaliyetlerini yönlendirmemiştir. Onun girişimciliğini geliştiren en önemli unsur, piyasayı ve piyasadaki gelişmeleri [piyasa bilgisini] değerlendirebilecek kabiliyete sahip olmasıdır. Ferid Bey dönemini, kısaca "İzmir'in Eczacıbaşı"sı dönemi olarak nitelendirebiliriz. Bu dönemdeki *sabit, döner ve beşeri sermaye* yatırımlarının kurumsal bir nitelik kazanması ve fabrikasyon tarzı bir üretim modelinin uygulanması, Dr. Nejat Ferid Eczacıbaşı döneminde gerçekleşecektir.

Sonuç

Girişimcilik kavramı, iktisat yazınının en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Ancak, buradaki en önemli sorun; iktisadi örgütlenme tarzında meydana gelecek değişikliklerle girişimcilik faaliyetlerinin etkileşimidir. Diğer bir ifadeyle, ülkedeki mevcut iktisadi örgütlenme tarzı, girişimcinin faaliyetlerinin temel belirleyicisi olmuştur. Yani müteşebbis, ülkenin iktisadi örgütlenmesindeki "kamusal" alandan daha fazla teşvik, kota veya en genel anlamıyla "rant" kollamanın yolunu aramıştır. Türk müteşebbis yapısı da iktisadi örgütlenme tarzındaki "tercih" bakımından, dönemi itibariyle piyasa kurumlarıyla (rekabetçi) uyumlu bir özelliğe ulaşamamıştır. Çalışmada, Türk siyasi ve iktisadi tarihi ile Eczacıbaşı firmasının tarihi iç içe geçmiş bir şekilde ele alınması kapsamında yapılan analizin sonucu; iktisadi fırsatların her şart ve ortam altında girişimciler tarafından değerlendirildiği ve bu değerlendirme aşamasında siyasetçi-bürokrat yapısının her türlü kolaylığı sağlamaya namzet olduğudur. Bu durumun sebep-sonuç ilişkisi bakımından zamana ve mekâna göre bir değişiklik veya siyasal zihniyet veya kişilere göre değişen bir durum olmanın ötesinde tamamen sistemsel (yani iktisadi örgütlenme tarzı bakımından) bir durumdan kaynaklı olarak ortaya çıkan fırsatların değerlendirilmesidir. Eğer fırsatlar piyasa

⁹⁴ Üvey, a.g.e., s. 48-49.

şartlarında zuhur edecek olsaydı, bu girişimsel faaliyetlerin "piyasanın rekabet şartlarında" gerçekleşen ve daha rekabetçi olacağı için iktisadi refahı artırıcı bir ortam olduğunu gösterecekti. Ancak piyasada meydana gelen veya kamusal alanda oluşan ve/veya oluşturulan iktisadi fırsatların, hükümlanlık gücüne dayanarak devlet eliyle korunan/kollanan girişimci güruha aktarılması tam anlamıyla "siyasetçi-bürokrat-girişimci" üçlemesinin aynı amaç paydasında ortak hedefe koşmasından ibarettir. Elbette ki; bu durumun, dönemin şartlarından kaynaklanan siyasi, sosyal ve iktisadi sebepleri olabilir. Ancak bu türden nedenlere bağlı olan uygulamaların tedricilikten çıkıp kalıcı olması, iktisadi aktörler üzerinde bağımlılık derecesinde bir alışkanlığa sebebiyet vereceği için iktisadi sistemin ve aktörlerinin asli ortamları ve vazifeleri kapsamında faaliyetlerine devam etmeleri pekte mümkün olamamaktadır.

Osmanlı Modernleşmesi ve yeni kurulan ulus-devlet sürecinde aslında teknik olarak [determinist] yapılması gereken değişiklikler yapılmış olmasına rağmen zihniyet [stokastik] kaynaklı uygulama aşaması ve sonuçları göz ardı etmiştir. Tarafların muhataplık ilişkisi bağlamında kamusal alanda meydana gelen/gelecek tüm uygulamaları içselleştirme ve daha fazla istifade etmenin yollarını aramaları siyasi önceliklerden dolayı iktisadi tarafı ihmal edilen bir hal olmuştur. Bu durum ise girişimcinin daha fazla rant kollama taleplerine karşı siyasetçi-bürokrat güruhunun davranış değişikliğine yol açmıştır.

Eczacıbaşı firmasının tarihsel gelişiminde de görüldüğü gibi firmanın amaç fonksiyonu, kamu politikalarına veya konjonktürel yapıya göre belirlenmektedir. Türkiye’de farklı költürlere sahip olan “örgütlü iş dünyasının” amaç fonksiyonları da benzerdir. İş dünyası, piyasa taraftarı söylem kullanmakla birlikte, kapalı kapılar ardında “tercih çarpıtması” yaparak, “kamusal ayrıcalıklardan” yana tavır koymakta veya en azından hükümet mensuplarıyla iyi geçinme yoluna gitmektedir. Bu durum, daha çok, tarihsel bakiyeye ilgilidir. Mülkiyet haklarının geçerliliğine pek güvenemeyen iş dünyası; çalışmalarını ve gayretlerini “toplumsal bir hizmet” gibi göstererek veya cari hükümetle iyi geçinerek, en azından servetini koruma ve/veya artırmaya çalışmaktadır. Bu yapı içerisinde ender karşılaşılan bir başarı gösteren Eczacıbaşı firması, dönemsel olarak bazen “piyasacı” bezen “devletçi” olmuş bazen de “tercihsiz”

olarak girişimcilik faaliyetlerini devam ettirmiştir. Eczacıbaşı firması, piyasadaki gelişmeleri iyi bir şekilde takip ederek; hem teknolojik yenilenmeyi gerçekleştirmiş hem de uluslararası ortaklıklar kurabilmiştir.

Çalışmada belirtildiği üzere “Modernleşme”; tanımlanan, ana parametreleri ortaya konulan ve etki sürecinin çalışma bağlamında alanını belirleyen “sabit değişken” bakış açısıyla ele alınmıştır. Buna mukabil, Eczacıbaşı firmasının davranışları (Girişimcilik) ise “hareketli değişken” olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda Siyasetçi-Bürokrat-Girişimci üçlemesinin tarihi gelişimi, dönemsel olarak Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçiş süreci bağlamında “zihniyet” analizine karine olacak şekilde tespit edilmiştir. Şahıslar üzerinden bir değerlendirme yapılmamış ama durum-u ahvalleri belirtilmiştir. Sonuç olarak; her türlü kamu politikasına duyarlı, yeri geldiğinde “sinsi” yeri geldiğinde “sığıntı” bir hal ile girişimci serüveninin ülkemizde başladığı gibi devam ediyor olmasıdır.

Kaynakça

Ansiklopediler ve Gazeteler

Belgelerle Türk Eczacılığı 1840-1948 (2000), *Müstahzar Kutuları ve Şişeleri, Gülnur-Mert Sandalcı Koleksiyonu*, Cilt I-II-IV, Doktor Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.

İstanbul Ansiklopedisi (1968), IX. Cilt, Koçu Yayınları, İstanbul.

Dünya Gazetesi, “Türk Ekonomisinin Tarihi Markaları”, 27 Haziran 2022.

Yeni Asır Gazetesi, “Varlık Vergisi”, 12 Aralık 1942.

Kitap ve Makaleler

Ağır, Seven, “İşletmecilik Tarihi Açısından Osmanlı İktisat Tarihi Birikimine Bakış”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, C:XLV, Özel Sayı, İstanbul, 2016, s.26-39.

Altun, D. Akyol, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde İzmir Hastanelerinin Mekânsal Gelişimi”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:XXIX /2, İzmir, 2014, s. 405-443.

Akalın, Güneri, *KİT’ler ve Özelleştirilmeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Akcan, Erol, “Aydın Vilayeti Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Bazı Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 54, 2014, s. 1-38.

Akkoyun, Turan, "İzmir Basınına Göre Atatürk Devrinde İktisadi Gelişmeler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:X/1, İzmir, 1995, s. 223-262.

Aksoy, Yaşar, *Bir Kent Bir İnsan*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, Toplumsal Belgeler Dizisi:2, İstanbul, 1986.

Aksoy, Yaşar, "İzmir'de İlk Ulusal Tüccarlar ve Ticaret Odasının yks", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:I/3, İzmir, 1993, s. 47-65.

Aktar, Ayhan, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.

Alacaklıoğlu, A. Suha, *Cumhuriyetimizin 50 Yıllık Ekonomik Kalkınmasında zel Teşebbüsün Yeri ve Rolü*, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 1974.

Aydın, M. Ākif, "Arazi Kanunnamesi", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:III, 1991, s. 346-347.

Bağış, A. İhsan, *Osmanlı Ticaretinde Gayrimüslimler: Kapitülasyonlar, Beratlı Tüccarlar, Avrupa ve Hayriye Tüccarları (1750-1839)*, Turhan Kitapevi, Ankara, 1983.

Başaran Mehmet, "Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Yerli Malı Kullanımı Teşviki", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:IV/11, 2005, s. 45-62.

Bayraktar, Selahattin, *Dr. Ahmet Hulusi Alataş'ın Hayatı (Askeri Ve Siyasi Faaliyetleri)*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

Buğra, Ayşe, *Devlet ve İşadamları*, ev. Fikret Adaman, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

Cezar, Yavuz, "19. Yüzyıl Osmanlı Devletinde Yeni Teknoloji Uygulama ve Sınai Tesis Kurma çabalarından rnekler", *Dn ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Mart Sayısı, İstanbul, 1991, s. 161-186.

Coase, H. Ronald, "The Nature of the Firm", *Economica*, November, C:IV, London School of Economics, London, 1937, s. 386-405.

Corgatelli, Michele, "Want More Entrepreneurship? Embrace Long-Term Legal Stability", 2021, <https://mises.org/02/22/2021>, (Erişim: 03.06.2023).

akmak, Orhan "İmparatorluktan Ulus-Devlete Geçiş Sürecinde Osmanlı'da Devlet-Piyasa İlişkisi", *Demokrasi Platformu Dergisi*, C:IV/15, Ankara, 2008, s. 195-225.

akmak, Orhan, "İktisat Teorisi Açısından Kamu Girişimciliği ve zel Girişimcilik: Karşılaştırmalı Bir Analiz", *Kamu Maliyesinde Seçme Yazılar- Prof. Dr. Aytaç Eker'e Armağan*, (Sakarya Üniversitesi Maliye Bölümü Yayınları), Sakarya, 2010, s. 367-416.

akmak, Orhan, "Osmanlıda Piyasa Zihniyeti ve Girişimcilik (Adam Smith Yaklaşımına Göre Bir Analiz)", *Halil İnalıcık Armağanı II- Tarih Araştırmaları*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2011, s. 144-213.

Demirbilek, Sinan, “Tek Parti Döneminde İnhisarlar”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XI/24, İzmir, 2012, s. 203-232.

Durgun, Bülent, *Atatürk Döneminde İzmir Ekonomisi 1923–1938*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir, 2006.

Durgun, Bülent, “Kurtuluşundan Sonraki İlk Günlerde İzmir’de Sosyo-Ekonomik Durum”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XI/23, 2011, s. 3-33.

Eczacıbaşı, F. Nejat, *Kuşaktan Kuşağa*, Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, Toplumsal Belgeler Dizisi:1, İstanbul, 1999.

Epstein, S. R., “Craft Guilds, Apprenticeship and Technological Change in Preindustrial Europe”, *The Journal of Economic History*, Vol: LVIII/3, Sep, 1998, s. 684-714.

Ferman, Cumhur, *Türkiye’de Sanayi Kredisi*, Türkiye Sınai Kalkınma Bankası Yayınları No:1, İsmail Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.

Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2000.

Genç, H. Hüseyin, *1929 İzmir’in Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2010.

Genç, Mehmet, “Yed-i Vahid”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:XLIII, 2013, s. 378-383.

Goorha, Prateek, “Modernization Theory”, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, 2010, <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190846626.013.266>.

Gökalp, Ziya, “Musahabe: İktisadi Mucize”, “Medeni Havadisler: İktisadi Kongre”, “Garp Meselesi I-II-III”, “Avrupa’daki İçtimai Buhranın Sebebi”, *Küçük Mecmua Yazıları*, Haz. Dr. Ali Duymaz, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2018, s. 119-121, s.293-311.

Gökalp, Ziya, “Terbiye ve Milliyet”, *İslam Mecmuası ve Muallim Mecmuası Yazıları*, Haz. Dr. Salim Çonoğlu, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2019, s.139-224.

Gökalp, Ziya, “Mesleki Ahlâk”, *Türkçülüğün Esasları*, Bilge Yayınları, İstanbul, 2020, s. 150-152.

Güçlü, Muhammet, “Varlık Vergisi ve İzmir Uygulaması”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:VIII/1, 1993, s. 157-182.

Gümüş, Musa, “Anayasal Meşrûti Yönetime Medhal: 1856 İslahat Fermanı’nın Tam Metin İncelemesi”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Güz, Sayı 47, 2008, s. 215-240.

Hüseyin, H. Lütfiye ve Aslan Erdal, “Birinci Dünya Savaşı Sırasında İzmir’de Beslenme Sorunu”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:XX/41, 2020, s. 483-507.

İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi Üzerinde Arşiv Çalışmaları İncelemeler)*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

İnalçık, Halil, "Kapitülasyonlar ve Ticaret", *Doğu Batı Makaleler I*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 259-290.

İnalçık, Halil, "Ahilik, Toplum ve Devlet", *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2009, s. 85-95.

İpek, E. Çiğdem, "Tarih İçinde İzmir Milli Kütüphanesi", *Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi*, C:1/3, İzmir, 1993, s. 225-239.

Keyder, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Knight, H. Frank, "Risk, Uncertainty and Profit", Ed. Mark Casson, *Entrepreneurship* (The International Library of Critical Writings in Economics), Edward Elgar Publishing Limited, England, 1990.

Kirzner, M. Israel, *Competition and Entrepreneurship*, Chicago Press, Chicago, 1973.

Kirzner, M. Israel, *Perception Opportunity And Profit – Studies in the Theory of Entrepreneurship*, The University of Chicago Press, Chicago, 1979.

Kirzner, M. Israel, *The Meaning of Market Process: Essays in the Development of Modern Austrian Economics*, Routledge, London and New York, 1992.

Kirzner, M. Israel, "Entrepreneurial Discovery and the Competitive Market Process: An Austrian Approach", *Journal of Economic Literature*, Vol. XXXV – March, 1997, s. 71-87.

Küçük, Cevdet ve Ertüzün Tevfik, "Düÿün-ı Umûmiyye", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı, C:10, 1994, s. 58-62.

Kütükoğlu, S. Mübahat, *Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri 1580- 1838*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1974.

Kütükoğlu, S. Mübahat, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihli Narh Defteri*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1983.

Koraltürk, Murat, "Âli İktisat Meclisi (1927-1935)", *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, C:VII/23, 1996, s. 47-63.

Mardin, Şerif, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

Mardin, Şerif, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Martal, Abdullah, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında İzmir'in Sosyo-Ekonomik Yapısında Gerçekleşen Değişmeler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:1/3, İzmir, 1993, s. 117-131.

Nebiöğlü, Osman, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Türkiye İş Bankası Kültür yayınları, Ankara, 1986.

Nelson, C. Elif, "Advertisement At İzmir Press During Early 20th Century", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C:XXXIV/1, 2019, s. 161-177.

Oğuz, Fuat, "Piyasa Süreci Teorisi: Tarihsel Gelişim" *Liberal Düşünce Dergisi*, C:VI, Ankara, 2001, 18-27.

Oğuz, Fuat, "How entrepreneurs learn? A practical interpretation", *METU Studies in Development*, Ankara, C:XXVIII/1-2, 2001, s. 183-202.

Ortabağ, Erol, *Osmanlı İmparatorluğunda Bankacılığın Gelişimi ve Regülasyon*, Türkiye Bankalar Birliği Yayını, Yayın No:326, 2018.

Öğün, Tuncay, "Müsadere", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C:XXXII, 2006, s. 67-68.

Önsoy, Rifat, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Sanayii ve Sanayileşme Politikası*, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1998.

Özveren, Eyüp, "İktisat Kongresi'nden Büyük Buhran'a İzmir: Bir Liman Kentinden Gözlemler ve Düşünceler", *Dünden Bugüne İzmir'in Sosyal ve Ekonomik Gelişimi*, İzmir İktisat Kongresi Araştırma Merkezi Yayınları, İzmir, 2007, s. 43-64.

Pamuk, Orhan, *Cevdet Bey ve Oğulları*, İletişim Yayınları, Ankara, 1997.

Polat, Sema, "1927 Nüfus Sayımı ve İzmir", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:II/4, İzmir, 1994, s. 63-75.

Saka, Remzi ve Hamit Tahsin, *Sermayenin Şirketlerdeki Hareketi*, Hüsnütabiat Matbaası, İstanbul, 1929.

Schiffer, Reinhold, "Avrupalılar'ın XIX. Yüzyıl Başlarındaki İzmir'le İlgili Görüşleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:I/2, İzmir, 1992, s. 339-364.

Selik, Mehmet, "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunları ve Tatbikatı", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi*, Sayı:16, 1961, s. 5-15.

Soğuk, Olcay, *Lütfi Kırdar'ın Siyasal Hayatı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkilâp Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2017.

Soral, Erdoğan, *Özel Kesimde Türk Müteşebbisleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Sayı:11, Ankara, 1974.

Tezel, Y. Sezai, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, III. Baskı, İstanbul, 1994.

Tinal, Melih, "İzmir Mekteb'i İdadisi", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C:III/8, İzmir, 1998, s. 349-357.

Toprak, Zafer, *Milli İktisat ve Milli Burjuvazi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Toprak, Zafer, *İttihat Terakki ve Devletçilik*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

TÜSİAD, *Ekonomik Göstergeler*, İstanbul, 1991.

Yavuz, Erdal, "1908 Boykotu", *ODTÜ Gelişme Dergisi*: 1978 Özel Sayısı, Ankara, 1978.

Yılmaz, Onur, "İzmir'de Varlık Vergisi Uygulamasının Analizi: Vergilendirme, Hacizler ve Hatıralar", *Belgi Dergisi*, Kış 2023/I, Denizli, 2023.

Üvey, Doğan, *Süleyman Ferid Eczacıbaşı ve Türkiye'de İlaç Sanayiinin Kuruluşuna Katkıları*, İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı, Doktora Tezi, İstanbul, 1996.

Varlı, Arzu ve Koraltürk, Murat, "II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği Ve İzmir İktisat Kongresi", *ağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, C: IX/20-21, İzmir, 2010, s.127-142.

Extended Abstract

The adaptation of entrepreneurial activities to the economic consequences of the history of political events that occurred during the transition from the Ottoman period to the Republic and the political-social and cultural development of the state-bureaucrat-businessman interaction requires an interdisciplinary analysis. In our study, politics, history, and economics were analyzed in terms of science. In the study, political history is examined in terms of the main parameters of the Westernization policies expressed as "modernization" in the literature (Sened-i İttifak, Tanzimat, and Islahat Fermanı) and the transfer of these developments to the Republican period. The evaluation of entrepreneurial activities is based on the periodization of political history. In other words, entrepreneurial activities were analyzed according to political policies and their changes.

What is tried to be explained in this study with the concept of modernization is that the operational status of the Ottoman modernization texts, according to the results revealed by the data in the field of exemplification, shows that their interlocutors were alert in terms of adaptation to policy changes. Therefore, according to the modernization theory, the study reveals that the concept of periodicity changes behavioral patterns in terms of action and reveals different deployment situations according to the situation. In other words, it is to determine that the coercive effect of the classical texts of Ottoman modernization was stretched, modified, and occasionally subjected to changes by their interlocutors to be used more in their favor or to be less affected by their effect or to add/subtract positive and/or negative aspects that were not included in the texts but were positive and/or negative for them. In this regard, it is an important issue to reveal with presumptions how the politician-bureaucrat-businessman "unity and the idea of running towards a common goal" emerged with the steps of modernization.

In terms of entrepreneurship theory, it is one of the most important features of "institutionalization" to exhibit behaviors that take into account political and social changes as well as turning the changes in "consumer preferences" that arise from economic activities into opportunities. This is mostly due to the relationship of entrepreneurial enterprises with the "state" as the interlocutor of the level of supply and demand (market process). Especially in terms of qualified production channels (such as health, ammunition, food, education, etc.), the state is within the sphere of influence of entrepreneurial activities, sometimes as a supplier and sometimes as a demander. It is impossible to expect entrepreneurial activities to remain insensitive to this kind of sphere of influence regarding economic behavior. For this reason, entrepreneurial activities have historically preferred to use such

opportunities in terms of “interlocutor” relationships. In our study, this process is discussed within the scope of the works of Frank Knight and Israel Kirzner. The two economist thinkers point out that the entrepreneur's ability to make a profit is not only possible by assuming “risk”, but also by eliminating uncertainties (political, legal, etc.) and constantly being “alert-alertness”. They also note that entrepreneurs will seize profit and rent-seeking activities that arise in the market. These opportunities may arise in the market as well as in the public sphere. In this respect, the entrepreneur will closely follow all kinds of political and economic developments. The socio-economic analysis of entrepreneurship in this study is considered in this context.

How Ottoman modernization (economic-political-legal) affected the Turkish entrepreneur structure will be discussed and examined in this study's context of the Eczacıbaşı example. In the review, the history of Turkish entrepreneurs and the history of Eczacıbaşı Company are intertwined. In other words, this work aims to discuss and analyze the theoretical and practical foundations of entrepreneurial activities from the last period of the Ottoman Empire to the Republic. In this process, Eczacıbaşı Company, which has grown from before the Republic to the present day, is to reveal how it has achieved this rare success. Therefore, three main topics are examined in the study: To discuss what effects the changes that took place all over the world with the Industrial Revolution had on the socio-economic structure of the Ottomans and to determine what kind of economic legacy was left to the Republic. To evaluate how Eczacıbaşı Company emerged within the scope of İzmir city and Süleyman Ferid (1903-1942) period within the scope of modernization works in the last period of the Ottoman Empire. To be able to show how the modernization works of the last period of the Ottoman Empire affected the development of the first period of Eczacıbaşı by the different economic policies and/or the changing economic structure applied in our country until the transition to multi-party life in the Republican period. While the company has come to the present day, it has not limited its activities to the field of pharmacy only but has continued to operate in different sectors. The formation process of the company concept, which is the most important commercial unit of institutionalization, is an important element of the economic structure. To keep up with the production technique and wholesale process that emerged and began to spread in the West with the Industrial Revolution, Ottoman Modernization entrepreneurship activities were considered concessions to foreign entrepreneurs and public entrepreneurship activities.

Very few corporate entrepreneurs (firms) can survive from the Ottoman to the present day or continue the enterprise culture. Even though such companies have continued their activities until today, their economic volumes

have remained limited. In addition, they continued their activities in the same sector. Eczacıbaşı Company started its activities in 1903 with the assistant master period of Süleyman Ferid (1885-1973) and gained a corporate character in a short time.

As seen in the historical development of Eczacıbaşı, the firm's objective function is determined according to public policies or conjectural structure. The objective functions of the “organized business community” in Turkey, which has different cultures, are similar. Although the business world uses pro-market rhetoric, behind closed doors it engages in “preference distortion” and favors “public interventions” or at least makes nice with members of the government. This has more to do with historical perspective. The business world, which has little confidence in the validity of property rights, at least tries to protect its wealth by presenting its work and efforts as a social service or by getting along with the current government. The Eczacıbaşı Company, which has shown a rare success within this structure, has been able to survive until today by continuing its entrepreneurial activities, sometimes as a “marketist”, sometimes as a “statist”, and sometimes as a “non-preferential”. By following the developments in the market well, Eczacıbaşı has been able to both realize technological renewal and establish international partnerships. Entrepreneurship and Modernization have been handled from the point of view of a “fixed variable” defined, whose main parameters are put forward, and whose impact process determines its area in the study context. However, the behavior of the Eczacıbaşı Company has been accepted as a “moving variable”.

The historical development of the Politician-Bureaucrat-Entrepreneur trilogy has been determined in the context of the periodic transition from the Ottoman Empire to the Republic in a way that presupposes a “mentality” analysis. No evaluation has been made on individuals, but their status quo has been indicated. The most important outcome of the study is that the entrepreneurial adventure continues in our country as it started, with a state that is sensitive to all kinds of public policies, “insidious” when necessary, and “asylum” when necessary.